

1 JÁVKADIT
GEAFIVUODA

2 JÁVKADIT
NEALGGI

3 BUORRE
DEARVVAŠVUOHTA

4 BUORRE
OAHPPU

5 DÁSEÁRVU
SOHKABELIID
GASKKA

6 BUHTES ČÁHCI JA
SANITÁRADILIT

7 BUHTES ENERGIJA
BUOHKAIDE

8 ÁVDDALAŠ BARGU
JA EKONOMALAŠ
OVDÁNEAPMI

9 INNOVAŠUVDNA JA
INFRASTRUKTUVRA

10 UNNIT
EROHUSAT

11 GUODDEVAŠ GÁVPO-
GAT JA SERVODAGAT

12 OVDDASVÁSTI-
DEADDJI GEAVA-
HEAPMI JA BUVTTADEAPMI

13 BISSEHIT
DÁLKKÁDAT-
RIEVDAMIID

14 EALLIN
ČÁZIS

15 EALLIN EATNAMA
ALOE

16 RÁFI JA
VUOIGGALAŠ-
VUOHTA

17 OVTTAS JOKSAT
MIHTTOMERIID

Guoddevašvuohhta

Oahpahusmateriála guoddevaš ovdáneami birra
Heivehuvvon nuoraidási oahppanjoksosiidda

Sisdoallu

3 Ovdasánit

4 Bargobihtáid mihttu

5 Bargobihtáid bajilgovva

6 **Bargobihtát**

7 Bargobihtá 1 Kick-off: Filbma, quiz ja digaštallan

10 Bargobihtá 2 Jus livčče dušše golbma mihttomeari

13 Bargobihtá 3 Loop – Guoddevašvuođa doabahárjehus

15 Bargobihtá 4 Guhte ii gula searváí?

17 Bargobihtá 5 Gielddus sánit

19 Bargobihtá 6 Guoddevašvuohta Brasilas

23 Bargobihtá 7 Veahá suoskamuš

32 Bargobihtá 8 Mu guoddevašvuođa mihttomearri

37 **Resurssat**

38 Bargobihtá 3

48 Bargobihtá 4

60 Bargobihtá 5

65 Bargobihtá 6

76 Bargobihtá 7

78 **Sátnelistu**

79 Sátnelistu «Guoddevašvuohta»

Ovdasánit

«Guoddevašvuohta» lea fágaraštildeaddji oahppomateriála nuoraidskuvlii mii ollislaččat guoskaha guoddevaš ovdáneami ja ON guoddevašvuođa mihttomeriid. Guoddevaš ovdáneapmi lea okta dan golmma fágaraštildeaddji fáttás dain odđa oahppoplánain jagi 2020 rájes.

Dáid oahppomateriálaid bokte beassabehtet oahpásnuvvat fáttáin guoddevaš ovdáneapmi animašvdnafilmmaid, rollastohkosiid, quizaid ja prošeaktabargguid bokte mat leat heivehuvvon servodatfágii, dárogielfágii, sámegielfágii, luonddufágii, matematihkkii ja ROEE:i.

ON guoddevašvuođa mihttomearit leat máilmmi oktasaš plána jávkadit geafivuođa, erohusaid olbmuid gaskka ja bissehit dálkkádatrivedamiid 2030 rádjai. Buot 17 mihttomeari leat čadnon oktii ja guoddevaš ovdáneapmi lea daid vuođđu.

Mii leat ilus go sáhttit davvisámegillii fállat dán oahppomateriála. Guoddevaš ovdáneami prinsihpat eai leat odđasat ja leat álo leamaš dehálaččat sámi árbevieruide ja kultuvrii. Mii sávvat oahppomateriála movttiidahtta ohppiid geavahišgoahtit máhtu ja searvat eará oahppandoaimmaide aktiivvalaččat.

Sisdoallu lea hábmejuvvon ovttas nuoraidskuvlla oahpaheddjiiguin ja ohppiiguin, kvalitatiivva jearahallamiid ja joavkoságastallamiid bokte maid badjel 100 oahppi ja 45 oahpaheaddji miehtá riikka leat čađahan. Giitu Stokkan nuoraidskuvlla, Børstad nuoraidskuvlla, Hopperv skuvlla, Gran nuoraidskuvlla, Ajer nuoraidskuvlla, Sommerlyst nuoraidskuvlla ja Tromstun nuoraidskuvlla ohppiide ja oahpaheddjiide veahki ovddas.

«Guoddevašvuohta» lea UNESCO-kommišuvdna ja Den naturlige skolesekken Birasdirektoráhta bokte dorjojuvvon.

Mii háliidit áinnas gullat movt materiála doaibmá din mielas ja sávvat didjiide lihku oahppat guoddevaš ovdáneami birra davvisámegillii.

Anne Cathrine da Silva

Anne Cathrine Uteng da Silva

Generálačáli
FN-sambandet

Bargobihtáid mihttu

«Guoddevašvuohta» lea fágarasttildeaddji oahpahusmateriála mas leat 8 oahppandoaimma nuoraidskuvlla dássái. Oahpahusmateriála galgá oahpahit oahppi bargagoahitit guoddevaš ovdáneami guvlui. Doaimmaid bokte besset oahppit hábmet iežaset jurdagiid, oahppat ođđa sániid ja doahpagiid, bivdit sáni saji, guldalit earáid, árvvoštallat viidáseappot dan vuodul maid earát dadjet, jearrat gažaldagaid ja doaimmahit digaštallamiid viidáseappot.

Bargobihtát leat fágarasttildeaddji, main mihttu lea:

- čájehit báikkálaš, nationála ja globála váttisvuođaid čanastagaid
- čájehit sosiála diliid, ekonomii ja dálkkádaga ja birrasa čanastagaid
- addit ohppiide gelbbolašvuođa bargat guoddevaš ovdáneami guvlui ja hárjehit sin jurddašit kritihkalaččat ja ovddidit vuogádatipmárdusa, hutkáivuođa, gulahallama, ovttasbargodáidduid ja máhtu čoavdit váttisvuođaid

Muhtin oasit materiálas bistet moadde diimmu, earát ges dušše ovttá oahpahusdiimmu. Daid sáhtta geavahit sierra, dahje oassin stuorát proševttain guoddevaš ovdáneami birra. Juohke doaimmas lea sierra bagadus oahpaheaddjái mas leat čilgehusat, metodarávvagat ja evttohusat movt sáhtta heivehit ja rievdadit jus lea dárbu.

Oahpahusmateriála lea hábmejuvvon dainna lágiin ahte ovdánahttet ohppiid gelbbolašvuođa bargat guoddevaš ovdáneami guvlui ja hárjehit jurddašit kritihkalaččat ja ovddidit vuogádatipmárdusa, hutkáivuođa, gulahallama, ovttasbargodáidduid ja máhtu čoavdit váttisvuođaid.

«Guoddevašvuohta» sisdoalus lea internationála rámma man vuoddu leat áigeovdilis globála hástalusat ja guoddevaš ovdáneami ovdamearkkat miehtá máilmmis.

Bargobihtáid bajilgovva

Bargobihtá	Fága	Doaibma	Čoahkkáigeassu	Áigi
Kick-off: Filbma, quiz ja digaštallan	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága, ROE	Jorggu oahpahuš, geahččat filmma, lohkat, digaštallat, quiz	Álggaheapmi ságastallamii ja digaštallamii luohkás ON guoddevašvuoda mihttomeriid ja guoddevaš ovdáneami birra.	15 min ruovttubargu + 60 min luohkkálanjas
Jus livčče dušše golbma mihttomeari	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága	Digaštallan, reflekten- ja ákkastallan-hárjehus	Bargobihtá addá ollislaš gova ON guoddevašvuoda mihttomeriin ja álggaha digaštallama dan birra movt servodaga hástalusat leat oktiičadnon. Oahppit besset hárjehallat reflekeret, ákkastallat, digaštallat ja oaivvildit.	45 min
Loop – Guoddevašvuoda doabahárjehus	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága	Doabahárjehus, goartastoagus, sátnestoagus	Loop lea álkes, somás ja aktiivvalaš goartastoagus mainna hárjehallá doahpaga mat gusket guoddevašvuhtii.	Rievddada
Guhte ii gula searvá? – Hárjehus guoddevašvuoda doahpaga birra	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága	Doabahárjehus, goartastoagus, sátnestoagus	Njeallje gova, guhte ii gula searvá? Hárjehus buktá ipmárdusa relevánta servodatfátáide, viiddida fágalaš sátneriggodaga ja oahppit besset hárjehallat ákkastallat ja digaštallat joavkkuin.	Rievddada
Gielddus sániit – Hárjehus guoddevašvuoda doahpaga birra	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága	Doabahárjehus, goartastoagus, sátnestoagus	Oahppi galgá čilget dihto doahpaga gielddus sániid haga mat leat goarttas. Go ii beasa geavahit dábbalaš sániid dahká ahte oahppit fertejtit jurddašit doahpaga mearkkašumi vuđolaččat. Dá lea álkis vuohki viiddidit sátneriggodaga ja ovdánahttit čállin- ja lohkanmáhtu luohkás.	Rievddada
Guoddevaš- vuohta Brasilas	ROEE, Luondufága, Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága	Joavkohárjehus mas guorahallanbargu ja digaštallan	Joavkobargu mas oahppit geavahit govaid reflekeret ja digaštallat guoddevaš ovdáneami ovdamearkkaid Brasilas.	3 x 45 min
Veahá suoskamuš	Matematihkka, Servodatfága	Bargobihtá madda neahttsiidut leat gáldun.	Matematihkkabihtá mat gusket guoddevaš ovdáneapmái, olmmošlassáneapmái, geafivuhtii, geavaheapmái, dálkkádat ja birrasii.	2 x 45 min
Mu guoddevaš- vuoda mihttomeari	Sámeigiella, Dárogiella, Servodatfága	Prošeaktabargu stašuvdna-oahpahušain.	Oahppit besset hárjehallat čieknjudit viiddis servodatfágalaš fáddái, ja árvoštallat mii sin mielas lea deháleamos gaskkustit mielohppiide. Sii besset maddái hárjehallat ovdanbuktit ja bargat dáiddalaš ja hutkás vugiin.	Rievddada, muhto unnimusat 6 diimmu

Bargobihtát

1 Kick-off: Filbma, quiz ja digaštallan

Fága	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága, ROEE
Áigi	15 min ruovttubargu + 60 min luohkkálanjas
Doaibma	Jorggu oahpahus, geahččat filmma, lohkat, digaštallat, quiz

ON guoddevašvuoda mihttomearit leat máilmmi oktasaš plána jávkadit geafivuoda, eastadit erohusaid olbmuid gaskka ja bissehit dálkkádatrivdamiid 2030 rádjai. Oktasaš buot mihttomeriide lea guoddevaš ovdáneapmi.

Dán hárjehusa mihttu lea movttiidahtti vugiin oahppagoahtit guoddevaš ovdáneami ja ON guoddevašvuoda mihttomeriid birra.

Vuosttaš oassi lea heivehuvvon jorggu oahpahussii (flipped classroom), ja ávžžuhuvvo geavahuvvot dainna lágiin. Álggus hárjehusas gehččet oahppit guokte animašuvdnafilmma ja lohket guokte fágateavstta ruovttus dahje luohkkálanjas. Dat geavahuvvo vuodđun ságastallamii ja digaštallamii luohkás ON guoddevašvuoda mihttomeriid ja guoddevaš ovdáneami birra.

1. oassi **Filbma ja fágateaksta (ruovttus)**

15 min Bivdde ohppiid geavahit kvártta geahččat dáid filmmaid ja lohkat dáid artihkkaliid, ruovttus dahje skuvllas:

Filbma: «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?»

1. Mana www.youtube.com
2. Oza FN-sambandet
3. Gávna filmma man namma lea «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?»

Artihkal guoddevaš ovdáneami birra

1. Mana www.sami.fn.no
2. Vállje «Guoddevaš ovdáneapmi»

Artihkal ON guoddevašvuoda mihttomeriid birra

1. Mana www.sami.fn.no
2. Vállje «ON guoddevašvuoda mihttomearit»

Bivdde ohppiid čállit golbma gažaldaga áššiid birra maid imaštit dahje eai ipmirdan. Dát gažaldagat geavahuvvojit ságastallamii maŋŋel.

2. oassi

Kick-off

45 min

Čilge ohppiide mii galgá geavvat. Jus čadahehpet doaimmaid dađistaga, ehpet ge oktanaga, de gánnáha čilget oanehaččat mat guoddevaš ovdáneapmi ja ON guoddevašvuoda mihttomearit leat ja manne dat leat dehálaččat.

1. Čájjet dan guokte filmma guoddevaš ovdáneami birra ođđasit.
2. Geavat 15 min humadit ohppiiguin dan golmma gažaldaga birra maid juohkehaš lea čállán ruovttus. Ávžžut buohkaid searvat aktiivvalaččat. Muhtin liigegažaldagat maid sáhtta geavahit jus lea dárbu:
 - Mat leat guoddevaš máilmmi dovdomearkkat?
 - Mat leat guoddevaš ovdáneami golbma oasi?
 - Man guoddevaš leat don/skuvla/lagasservodat?
 - Maid lea dehálaš jurddašit vai olahit buot ON guoddevašvuoda mihttomeriid?
 - Mat leat stuorámus hástalusaid daid olaheamis?
3. Jus lea áigi, sáhttet oahppit guvttiid mielde digaštallat movt sii ieža, lagasservodat ja Norga sáhttet váikkuhit guoddevaš ovdáneapmái.

3. oassi

Quiz Kahoot bokte

15 min

Kahoot-quiz ON guoddevašvuoda mihttomeriid birra nuoraidskuvlii. Čadahit quiz Kahoot bokte lea álki, somá ja movttiidahtti vuohki loahpahit guhkes oahpahušdiimmu.

- Čále liŋka: bit.ly/36EojKv
- Bija siiddu stuora šerbmii vai buot oahppit oidnet
- Bivdde ohppiid rahpat www.kahoot.it telefavnain, neahttabreahtain dahje dihtoriin.
- Go deaddilat play kahootas, idista okta nummár (game pin) bajimusas šearpmas. Dán fertejit oahppit čállit ja de čállit iežaset nama dahje

ráhkadit buddestatnama.

- Go buohkat leat beassan sisa, álggahat kahoota.

Quiz sáhtta geavahit sihke álggus ja loahpas oahpahusas guoddevaš ovdáneami ja ON guoddevašvuoda mihttomeriid birra vai oaidná man olu oahppit leat oahppan.

Govva filmmas «Olmmošvuoigatvuodát ja guoddevaš ovdáneapmi», Animaskin ráhkadan

2 Jus livčče dušše golbma mihttomeari

Fága	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága
Áigi	45 min
Doaibma	Digaštallan, reflekten- ja ákkastallanhárjehus

Introdukšuvdna

ON guoddevašvuoda mihttomearit leat máilmmi oktasaš plána jávkadit geafivuoda, eastadit erohusaid olbmuid gaskka ja bissehit dálkkádatrievdamiid 2030 rádjai. Buot 17 mihttomeari leat čadnon oktii ja guoddevaš ovdáneapmi lea daid vuodđu.

Jus galggaše leat dušše golbma guoddevašvuoda mihttomeari, guđemuččaid vállješit?

Dat lea bargobihtá válđojurdda. Mihttu lea álggahit ságastallama dan birra maid guoddevaš ovdáneapmi mearkkaša ja hástalit refleketet ja digaštallat luohkkálanjas. Bargobihtá addá ollislaš gova ON guoddevašvuoda mihttomeariin ja álggaha digaštallama dan birra movt servodaga hástalusat leat oktiičadnon. Oahppit besset hárjehallat refleketet, ákkastallat, digaštallat ja oaivvildit.

1. oassi **Mat leat máilmmi stuorámus hástalusat?**

15 min Oahppit ožžot báraid/guvttiid mielde A3-árkka masa gasku čállet «Máilmmi stuorámus hástalusat».

Vuosttaš minuhta jurddašallet ja čállet iežaset čoavddasániid árki.

Bárat galget de vihtta minuhta ovdanbuktet iežaset oaiviliid, gažaldagaid jearrat ja digaštallat nubbi nuppiin. Nuorat oahppi álgá.

Oahpaheaddji jodiha ságastallama go oahppit ovdanbuktet luohkkái.

Hárjehusa namma lea «Maid du ságastallanustit dajai?» Juohke oahppi sáhtta geavahit minuhta.

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

2. oassi

Jus livčče dušše golbma mihttomeari

30 min

Čájjet buot guoddevašvuoda mihttomeriid smartboardas/projektoris, dahje čálit árkkaid ohppiide.

Muittut ohppiide guoddevaš ovdáneami golbma oasi (ekonomiija, sosiála dilit ja dálkkádat ja biras) ja ávžžut ohppiid válljet mihttomeriid mat fuolahit buot golbma oasi.

Dál ožžot oahppit 6 minuhta válljet «sin iežaset» golbma mihttomeari. Jus orro váttis, de gánnáha álggos sihkkut daid mihttomeriid mat eai leat nu dehálaččat, dássáži go báhcet dušše golbma mihttomeari.

Oahppit čállet de ákkaid manne juste dien golbma mihttomeari leat válljen.

Oahpaheaddji sáhtta noteret galle jiena juohke mihttomearri oážžu, vai oainnát guhtemuš golbma mihttomeari ohppiid mielas leat dehálepmosat.

Luohkkádigaštallan: Dál sáhttet dat geat háliidit, ákkastallat sin oaivila. Dát sáhttá leat álgu debáhttii dán fáttá birra. Mii ávžžuhit várret buori áiggi dása (unnimusat 20 min), vai šaddá buorre debáhtta.

Gažaldagat mat heivejit debáhttii:

- Manne lehpēt välljen juste dáid mihttomeriid?
- Ledje go mihttomearit maid it ipmirdan?
- Makkár váikkuhusat leat min servodahkii jus olahit dán mihttomeari?
- Šattašii go álkit olahit eará mihttomeari jus vuos olahit dán mihttomeari?
- Naba dat mihttomearit mat ožžo unnimus jienaid? Manne eai leat dat din mielas seamma dehálaččat? Makkár váikkuhusat leat jus eat olat daid mihttomeriid?

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

3 Loop – Guoddevašvuoda doabahárjehus

Fága	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága
Áigi	Rievddada
Doaibma	Doabahárjehus, goartastoagus, sátnestoagus

Introdukšuvdna

Oktasaš sátneriggodat lea dehálaš oassi guoddevaš ovdáneami oahpahasas, erenomážit go leat olu doahpagat maid oahppit muđui eai soaitte geavahit beaivválaččat.

Dán hárjehusas galget oahppit geardduhit fága- ja fáddádoahpágiid, ja geavahit giela aktiivvalaččat. Buohkat besset searvat, ja hárjehusa lea álki ráhkadit gilvun jus váldá áiggi ja geahččala časkit nubbi nuppi áiggi. Loop sáhtá maiddái boktit ohppiid beroštumi guhkes skuvlabeaivvi loahpas.

Ávžžuhit ahte oahpaheaddji lohka loop-bihtáid «Resurssaid» vuolde, ja ráhkada alcces fasihta vai lea ráhkkanan doibmii.

Čilgehus

Loopas leat 27 goartta main leat doahpagat ja čilgehusat mat gusket guoddevaš ovdáneapmái ja ON guoddevašvuoda mihttomeriide. Juohke goarta lea guovtti oasis. Bajit oasis lea čuoččuhus dahje ovttá doahpaga čilgehus. Vuolit oasis lea doaba. Bajit ja vuolit oasis eaba gula oktii, ja mihttu lea gávdnat dan doahpaga ovttá eará goarttas mii heive čilgehussii mii lea du goarttas.

Divtte juohke oahppi geassit goartta. Jus leat beare olu dahje unnán goarttat, sáhtá muhtin geassit guokte goartta dahje guovttis geassiba goartta ovttas.

Doaibma álgá dainna ahte okta oahppi lohkaá jtnosit čilgehusa mii lea bajit oasis iežas goarttas. Lea okta ja seamma gii álgá.

Dat oahppi gii oaivvilda sus lea doaba mii heive čilgehussii galgá lohkaá doahpaga jtnosit. Jus lea riehta, beassá oahppi joatkit ja lohkaá čilgehusa mii lea bajit oasis iežas goarttas.

Loopa sáhtta čadhit mángii. Oahppit gesset ođđa goartta juohke vuoru maŋjel, nu ahte ožžot ođđa hástalusaid.

Dáinna lágiin mannet čilgehusat ja doahpagat oahppis oahppái, ovdal go fas boahká ruovttoluotta dan oahppái gii álggi.

Ovdamearka

Dá lea ovdamearka golmmain goarttain:

Vuosttaš oahppi lohkaá bajit oasis iežas goarttas: «Maid gohčodit go buot muorat ovtta guovllus njeidojuvvojit?»

Oahppi geas lea rievttis vástáduš lohkaá vuolit oasis iežas goarttas: : «Vuovdenjáskan». Oahppi joatkaá lohkaá iežas goartta bajit oasis: “Revresystema. Muhtimat fievrredit čázi viesuide ja earát ges geavahuvvojit duolvačáhcai, cissii ja baikii.»

Oahppi geas lea rievttis vástáduš vástida: “Saniteararusttet”.

Nie joatkaá loopa dassáži buot goarttat leat geavahuvvon.

Resurssat

Loop-goarttaid gávnnat s. 38-46 gihppaga loahpageahčen.

4 Guhte ii gula searváí?

Hárjehus guoddevašvuođa doahpágiid birra:

Njeallje gova, guhte ii gula searváí?

Fága	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága
Áigi	Rievddada
Doaibma	Doabahárjehus, goartastoagus, sátnestoagus

Introdukšuvdna

Dá lea klassihkalaš digaštallanhárjehus mas galgá gávdnat dan gova mii ii gula searváí. Oahppit fertejit gávnnahit mat leat ovttá fenomena dovdomearkkat, leaš dál diŋga, govva, dahkku dahje sátni. Hárjehus buktá ipmárdusa relevánta servodatfáttáide, viiddida fágalaš sátneriggodaga ja oahppit besset hárjehallat ákkastallat ja digaštallat joavkkuin.

Doaibma lea álki. Oahppit ožžot máŋga govvačoahki mat illustrerejit guoddevaš ovdáneami fáttáid. Leat 18 govvačoahki mat juhkkovuođot ohppiide. Oahppit leat bárran dahje joavkun. Rehkenastte sullii 5 minuhta juohke govvačoahkkái.

Juohke govvačoahkis leat njeallje gova gos golbma gullet oktii, ja okta ii gula daid searváí. Oahppit galget gávnnahit guhtemuš ii gula čoahkkái ja čilget manne. Muite ahte dat mii ii gula searváí sáhtá leat sihke posiitiiva dahje negatiiva govva. Dehálaš oassi doaimmas lea ahte oahppit fertejit čilget manne válljejit nu go dahket. Dat sáhttet leat eará čovdosat go dat maid fasihtta evttoha.

Oahpaheaddji mearrida ožžot go oahppit evttohit eará go maid fasihtta evttoha jus nagodit ákkastallat bures. Gánnáha geahččalit hárjehusa ovdagihtii vai leat ráhkkanan ja dieđát guhtemuš sátni lunddolaččat ii gula searváí. De fuobmát maddái guđiin govvačoahkiin soitet leat máŋga čovdosa.

«Guhte ii gula searváí?»-doaimmas lea heivehanmunni. Dat sáhtá geavahuvvot dego boddun, dahje dan sáhtá speallat moadde diimmu. Oahppit oahpásnuvvet guovddáš sániide ja doahpágiidda mat gullet guoddevaš ovdáneapmái, ja fuomášit sihke erohusaid ja ovttalárganvuođaid doahpágiid gaska.

Čilgehus

1. Mital ohppiide ahte galget joavkkuin hárjehallat dehálaš sániid mat gullet guoddevaš ovdáneapmái.
2. Juoge luohká bárran dahje joavkun, ja juoge govvačohkiid. Leat oktiibuot 18 govvačohki. Rehkenastte sullii vihtta minuhta juohke govvačohkkái.
3. Čilge hárjehusa. «Dis leat x govvačohki. Juohke čohkis lea okta govva mii ii heive daid eará govaid searvá. Geavahehket 10-15 min ovttas gávnnahit guđet govat eai heive searvá. Russejehket gova maid välljebehtet. Dii fertebehtet mañnel čilget manne lehpet dan välljen.»
4. Divtte juohke oahppi, bára dahje joavkku ovdanbuktit sin čovdosiid. Muite ahte sáhttet leat mánga iešguđetge čovdosa ohppiid gaska.
5. Čoahkkáigease doaimma luohkain.

Heiveheapmi/rievdadeapmi

Muhtin oahppit soitet dárbbahit konkrehta ovdamearkkaid dasa mii galgá dahkkot. Geavat vuosttaš govvačohki ovdamearkan, ja čoavdde bargobihtá luohkain ovttas.

Resurssat

Bargobihtáid, fasihta ja sátnelisttu gávnnat s. 47-58 gihppaga loahpageahčen.

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

5 Gielddus sániit

Hárjehus guoddevašvuođa doahpágiid birra:

Álkes sátnestoagus mas oahppit čilgejit sániid ja doahpágiid gielddus sániid haga mat čužžot goarttain.

Fága	Dárogiella, Sámeigiella, Servodatfága
Áigi	45 min, rievddada
Doaibma	Doabahárjehus, goartastoagus, sátnestoagus

Oahppi galgá čilget dihto doahpaga sániid haga mat livčče lunddolaččat geavahuvvon go čilget galgá. Soaitá váttis ipmirdit ulbmila dás, muhto dat go ii beasa geavahit dábálaš sániid dahká ahte oahppit fertejit jurddašit doahpaga mearkkašumi vuđolaččat. Dá lea álkis vuohki viiddidit sátneriggodaga ja ovdánahttit čállin- ja lohkanmáhtu luohkás.

Bargobihtta lea inspirerejuvvon «Álias» spealus, ja sáhtta geavahuvvot gilvun luohkkálanjas,

Doaimma sáhtta čađahit máŋgga ládje, das man olu oahppit dihtet fáttá birra ovdalaččas.

Čilgehus

1. oassi Oahpásnuva doahpágiidda

- 15 min
1. Juoge ohppiid bárran, ja atte ovttá goartta juohke oahppái.
 2. Bivdde ohppiid čilget doahpágiid nubbái «gielddus sániiguin».
 3. Lonut goarttaid eará bárrain ja daga dan seamma dassáži go juohke joavku lea beassan geahččalit buot goarttaid.
 4. Geavat moadde minuhta humadit ohppiiguin sániid birra mat soite leat eahpečielgasat ja váddásat ipmirdit.

2. oassi Árvit doahpaga

- 10 min
1. Čohkke buot goarttaid gihtii.

2. Geavat doarjjasániid čilget muhtin doahpágiid maid oahppit galget árvidit. Man oahppásat sánit lea ohppiide mearrida man olu áiggi ja galle goartta berret geavahit dán oassái.

3. oassi

Gielddus sánit

15-20 min

1. Juoge ovtta goartta juohke oahppái.
2. Oahppit galget dál čilget doahpaga nubbái «gielddus sániid» haga ja daid sániid haga mat leat doahpagis.
3. Juohke bárra oažžu vihtta minuhta čállit čilgehusa doahpágiidda maid lohket jitnosit maŋŋelaš. Čilgehus galgá leat oanehaš ja čielggas (15 sek).
4. Movttiidahttima dihte sáhttá juohke bárra oažžut čuoggá dan ovddas galle bára árvidit riekta sudno čilgehusa vuodul.
5. Juohke bárra lohka iežas čilgehusa ja eará bárat čállet báhpirii dan doahpaga dahje dajahusa maid jáhkket riekta, eai ge mital jitnosit.
6. Go buot bárat leat geargan čilgemis, ožžot sii fasihta.

NJÁLMMÁLAŠ VARIÁŠUVDNA

Dáid doahpágiid sáhttá maidái geavahit njálmmálaš doaibman Loop 1 ja Loop 2 sániiguin mat leat goartta vuolit oasis. Dán oktavuodas eai geavahuvvo gielddus sánit dahje doabačilgehusat Loop goarttain.

Guokte joavkku spellet vuostálaga. Juoge ovtta meari goarttaid joavkkuide, goartta ovdabealli galgá vulos. Okta A-joavkkus geassá goartta ja čilge sáni/doahpaga nu ahte ii geavat daid sánit mat leat doahpagis. Earát joavkkus árvidit mii sátni dahje doaba lea. Jus árvidit riekta, beassá joavku geassit ođđa goartta. Čilgenbargu sirkulere oasseváldiid gaskka. Ovtta minuhta maŋŋel lea B-joavkku vuorru, ja de fas A-joavkku. Dat joavku vuoitá mii ovddemus árvida buot iežas goarttaid.

Resurssat

«Guhte ii gula searvá?»-goarttaid gávnnat s. 59-63 gihppaga loahpageahčen.

6 Guoddevašvuohta Brasilas

Joavkobargu mas oahppit geavahit govaid reflekteret ja digaštallat guoddevaš ovdáneami ovdamearkkaid Brasilas.

Fága	ROEE, Luonddufága, Dárogiella, Sámegiella, Servodatfága
Áigi	3 x 45 min (mañemus diimmu sáhtta šluhttet)
Doaibma	Joavkohárjehus mas guorahallanbargu ja digaštallan

Ulbmil

Dá lea hutkás ja earálágan joavkobargu man vuodđun leat albma doaibmabijut guoddevaš ovdáneapmái Brasilas. Ulbmil lea ahte oahppit geavahit govaid jurddašit ja digaštallat guoddevaš čovdosiid duohta váttisvuođaide Brasila servodagas. Oahppit besset jurddašallat ja hutkat innovatiiva čovdosiid ovtas earáiguin, ja besset oaidnit mii guoddevaš ovdáneapmi lea duohta máilmmis. (Oahppomateriála lea heivehuvvon 2-3 skuvladiibmui (105 minuhta).

Čilgehus

Oahpaheaddji berre lohkat fágateavsttaža guoddevaš ovdáneami birra Brasilas ovdagihtii ja ráhkkanit doibmii. Geahča fiilla «Guoddevašvuohta Brasilas – fágateaksta». Fágateaksta sáhtta maiddá geavahuvvot resursan ohppiide, muhto ii ávžžuhuvvo addit teavstta ohppiide ovdal doaimma loahpas.

Guovlal áinnas maiddá Brasila riikkaprofiilla ja geahčas daid ođastuvvon loguid geafivuoda, oahpu, dearvvašvuođa ja biras ja dálkkádaga hárrái. Ávžžuhuvvo ahte Kick-off bargobihtta: Filbma, debáhtta ja quiz čađahuvvo álggos, nu ahte ohppiin lea máhttu fáttá birra ovdagihtii.

1. oassi

Joavkodigaštallan

45 min

Bargobihtta galggašii leat veahá imašlaš álggus. Álggat bargobihtta oanehaččat doaimmain mas oahppit galget gávnnahit maid muhtin riika lea dahkan vai olaha guoddevaš ovdáneami, muhto ale mital guhte riika dat lea. Juoge ohppiid joavkun (3-4 oahppi) ja juoge ovttá govvačoahki ja árka juohke jovkui. Govat galget leat summá seahkálaga. Oahppit galget vástidit moadde gažaldaga álggahan dihte ságastallama ja vai oahpánuvvet govaiguin. Bivdde ohppiid háddjet govaid beavdá ja digaštallat ja gávnnahit vástádusa dáid bihtáide:

1. Gávnnahit guđe riikkas mii leat.
2. Gávnnahit govaid riikka luonddus ja luondduressain.
3. Gávnnahit gova mii heive cealkagii: «Bealli riikka álbmogis lea vuollel 15 jagi».
4. Gávnnahit gova mii heive cealkagii: «Riikka geafit orrot dáppe».
5. Gávnnahit gova mii heive cealkagii: «Riikkas juogaduvvojit resurssat eahpevuoigalaččat».
6. Govat mat báhcet galget sirrejuvvot dáid joavkkuide:
 - El-rávdnji
 - Skuvla ja dearvvašvuohta
 - Boaldámuš (Mánngga govás lea eanandoallu ja sohkarbohccit. Oahppit eai soaitte čatnat daid biillaide ja boaldámuššii, muhto Brasilas ráhkadit boaldámuša biillaide sohkarbohcciin. Namut juoidá dán birra vai šaddá álkit).
 - Arvevuovdi

2. oassi

Luohkkáságastallan

45 min

Geavat vuosttaš oasi digaštallamiid oktasaš luohkkáságastallama álggaheapmin. Ulbmil lea fárrolaga gávnnahit ahte lea sáhka guoddevaš ovdáneami birra Brasilas. Oahppit fertejit dulkot govaid, ja seammás jurddašit dan maid jo máhttet Brasila birra. Oahppit fertejit de ges konstruktiivalaččat árvádallat ja ráhkadit hypotesaid. Oahpaheaddji bargu lea ohppiiguin fárrolaga geahčadit govaid ja veahkehit ohppiid sirret fáktá, navdima ja árvideami.

Luohkkáságastallamii gažaldagat:

1. Guđe riikkas leat mii? Movt dan sáhttit diehtit?
2. Maid mitalit govat riikka birra (luondduriggodagat, geafi/rikkis,

- álbmot, luonddušláddjiivuohta)?
3. Makkár váttisvuođat jáhkkibehtet Brasilas leat?
 4. Makkár oktavuohta lea geafivuođa, olmmošvuoigatvuođaid, dearvvašvuođa ja oahpu gaska Brasilas?
 5. Movt čoavddašeiddet dan váttisvuođa ahte olu mánát eai beasa skuvlla vázzit danne go leat geafit?
 6. Movt čoavddašeiddet dan váttisvuođa ahte oallugat eai oaččo vaksiinnaid/boahkuid?
 7. Movt jáhkkibehtet dát riika lea čoavdán daid váttisvuođaid?
 8. Makkár oktavuohta lea dain govain maid lehpet sirren arvevuovddi jovkui?
 9. Brasila áiggošii suddjet arvevuovddiid, muhto movt sáhttet bissehit vuovdenjaskama ja boaldima jus muhtin bearrašiid birgenláhki lea murren ja eanandoallu?
 10. Olu olbmuin Brasilas ii leat buhtis čáhci, vaikko Brasilas lea olu sáivačáhci. Geahča govaid ja gávnnat movt Brasila lea čoavdán dan. Sáhtta go čoavddus dagahit eará váttisvuođaid?
 11. Movt jáhkkibehtet dát riika lea čoavdán hástalusaid mat gullet arvevuovddi billisteapmái?
 12. Leat máŋga gova buođuin. Sáhtta go čáhci leat čoavddusin dasa ahte oallugiin ii leat el-rávdnji ruovttuin? Movt lea dát riika sihkkarastán doarvai buhtis juhkančázi ja bealdduide čázi?
 13. Oaidnibehtet go riskkaid stuora buođuid huksemis?
 14. Makkár oktavuohta lea dain govain maid lehpet sirren el-rávdnji jovkui?
 15. Maid jurddašehpet dan birra movt dát riika geavaha luondduresurssaid nu go arvevuovddiid ja el-rávdnji? Lea go guoddevaš? Manne/manne ii?
 16. Makkár oktavuohta lea dain govain maid lehpet sirren boaldámuša jovkui?
 17. Lea go guoddevaš geavahit stuora areálaid gilvit sohkarbohcciid?

3. oassi

Loga fágateavstta ja digaštala

15 min

Juoge «Guoddevašvuohta Brasilas – fágateaksta» ohppiide, dahje loga jítносит luohkkái. Ságastallet ovttas sisdoalu birra, ja áinnas dan birra mii ii doallan deaivása fáktáin.

Fágateavstta gávnnat gihppaga lohpageahčen.

4. oassi

Ráhkát čoahkkáigeasu

30 min

Dát oassi lea liige bihttá mainna heive loahpahit, muhto dán ii leat dárbu čadáhít jus luohkkádigaštallan gáibida eanet áiggi. Heive maiddái ruovttubargun.

Go leat čadahan buot osiid galget oahppit joavkkuin humadan, deavdán ja ođastan ollislašvuoda nu bures go vejolaš. Luohkkáságastallamis leat gávnnašan maid sáhttá diehtit sihkkarit, maid ferte árvidit ja maid ii sáhte diehtit. Soitet máŋga čovdosa, muhto oahppit sáhttet joatkit čállit sin «iežaset» čovdosa Brasila guoddevaš ovdáneapmái. Oanehis čálalaš bargu sáhttá čohkket ja čielggadit jurdagiid, ovdánahttit ipmárdusa ja guorahallat oaivila. Oahppomateriála čatná maiddái mitalanšáŋŋera oktii fágačállimiin.

Resurssat

Govvačohkiid, bargobihtáid ja fágateavstta «Guoddevašvuolta Brasilas» gávnnat s. 64-74 gihppaga loahpageahčen.

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

7 Veahá suoskamuš

Matematihkkabihtát mat gusket guoddevaš ovdáneapmái, olmmošlassáneapmái, geafivuhtii, geavaheapmái, dálkkádat ja birrasii.

Fága	Matematihkka, Servodatfága
Áigi	2 x 45 min
Doaimma	Bargobihtát maidda neahttasiiddut leat gáldun

Bargobihtáid sáhtta čovdit matematihkkadiimmuin, dahje geavahit fáttáid mielde servodatfágadiimmuin. Bihtát lea systematiserejuvvon dásiid mielde mat áin šaddet váddáseappot. Vai buot statistihkat leat ođastuvvon, čujuhit bihtát digitála gálduide ja tabeallaide FN-sambandet neahttasiidduin. Ohppiin ferte danne leat dihtor ja interneahhta.

- Bivdde ohppiid rahpat neahttasiiddu www.fn.no/Statistikk ovdal go bargagoahtibehtet bihtáiguin. Siiddut leat dušše dárogillii.
- Juohke bargobihtás čuožžu makkár statistihka galgabehtet ohcat.

1. oassi Geafivuohta

Eallit ekstrema geafivuođas mearkkaša ahte lea unnit go 1,90 dollára (USD) beaivái birgemii. Tanzanias orrot 52 291 000 (su. 52. miljovna) olbmo. Sullii 43 proseantta sis eallet ekstrema geafivuođas.

- a. Iskka otná valuhtakurssa neahtas. Galle norgga ruvno lea 1,90 USD?
- b. Rehkenastte galle olbmo ellet ekstrema geafivuođas Tanzanias.

2. oassi Jávkadit geafivuođa

Geahča tabeallas man oallugat Indias ellet geafivuođaráji vuolde.

- Gávna tabealla mii čájeha man oallugat Indias ellet geafivuođaráji vuolde.
- www.fn.no/Statistikk siiddus válljet India ja indikáhtora «Ekstrem

fattigdom» (Ekstrema geafivuohta)

- a. Galliin proseantta njejjai gefiid lohku 2009 rájes 2011 rádjai?
- b. Jus gefiid lohku njejjášii seamma olu boahhtevaš jagiid – galle jagi gollá dassá go geafivuohta Indias lea jávkaduvvon?

3. oassi **Siskkáldas báhtareaddjit**

65,3 miljovna olbmo ledje báhtareaddjin 2016 álggus. Dáin ledje 40,8 miljovna olbmo báhtareame iežaset riikka siskkobealde. Dás mii gohčodit sin siskkáldas báhtareaddjin.

- www.fn.no/Statistikk siiddus scrollet vulos dassáži go gávnnat indikáhtora «Internt fordrevne» (Siskkáldas báhtareaddjit).
 - Don oaččut dárkilis loguid go bijat sáhpánnjuola stoalppuid ala.
- a. Guđemuš viđa riikkas ledje eanemus siskkáldas báhtareaddjit 2016 álggus?
 - b. Galliin proseanttain lassánii lohku Syrias 2013 rájes 2016 rádjai?
 - c. Guđemuš golmma riikkas dan viđa riikkas, main ledje eanemus siskkáldas báhtareaddjit, lea leamaš stuorámus proseantalassáneapmi 2013 rájes 2016 rádjai?

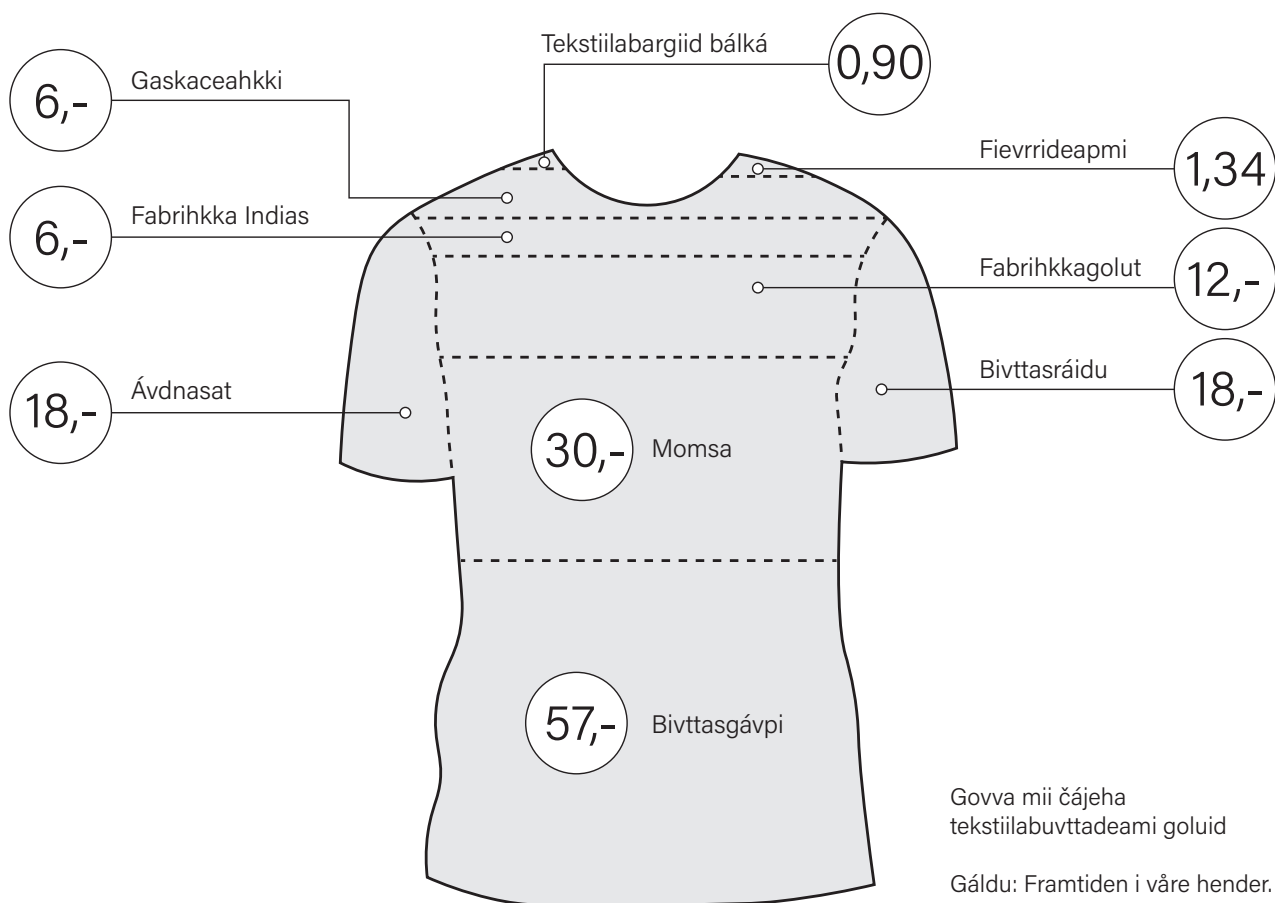
4. oassi **Báhtareaddjit**

- www.fn.no/Statistikk siiddus scrollet vulos dassáži go gávnnat indikáhtora «Flyktninger, flyktet til» (Báhtareaddjit, báhtaredje)
 - Don oaččut dárkilis loguid go bijat sáhpánnjuola stoalppuid ala.
- a. Man olu eambo báhtareaddjit bohtet Durkii/Tyrkiai go Norgii?
 - b. Guđemuš riikii listtus bohtet sullii 1/5 dan logus mat bohtet Durkii/Tyrikai? Galle báhtareaddji dagaha dat?

5. oassi **Biktasat**

- a. Geahča iežat báiddi lihpu. Guđe riikkas boahotá, ja makkár ávdnasiin lea ráhkaduvvon?

Olu biktasat maid oasttát Norggas leat mátkkoštan guhkás ovdal go ollejit du lusa. Ovdamearkka dihte ullobuser Kiinnás. Ullu mas lea ráhkaduvvon soaitá Norgga sávzzas váldon, ja lea fievrriduvvon Kiinnái ja de fas ruovttoluotta Norgii gárvves buseriin.

- Geahča govvosa, ja jurddaš guđiid dásiid čađa ullu lea leamaš sávzza rájes ullobusera rádjai mii lea du skábes.
- T-báidi vuvdo 150 ruvdnui Norgga rámbuvrras. Govus čájeha gii oažžu ruđaid. Galle proseantta ožžot tekstiilabargit bálkán?
- Galle ruvnno oččošedje tekstiilabargit bálkán jus T-báidi mávssašii 250 ruvnno?
- Geavat vástádusa maid ožžot 1 a) bargobihtás. Galle T-báiddi fertejit tekstiilabargit ráhkadit beaivválaččat vai besset ekstrema geafivuodaráji badjel?

6. oassi

Olmmošlassáneapmi

- Gávnna India olmmošlassáneami tabealla.
 - www.fn.no/Statistikk siiddus válljet India ja gávnnat indikáhtora «Befolkningstall» (Olmmošlohku).
 - Go galggat buohtastahttit riikkaid, válljet ahte áiggut buohtastahttit guovtti riikka statistihka www.fn.no/Statistikk siiddus. Indikáhtoriid gávnnat go scrollet vulos.
- a. Guđe jagi lea olmmošlohku alimus?
 - b. Buohtastahte omd. Kiinnáin. Goas lea olmmošlohku alimus Kiinnás?
 - c. Kiinnás lea stuorat olmmošlohku go Indias 2015. Goas joksá India Kiinná olmmošlogu?
 - d. Rehkenaste man stuora erohus lea India olmmošlogus 2015 rájes 2100 rádjai? Lea go olmmošlohku lassánan vai njiedjan? Vástádus galgá leat proseantan.
 - e. Rehkenastte dan seamma Kiinná olmmošloguin. Lea go lassánan vai njiedjan?

7. oassi

Ekologalaš juolgeluodda

Ekologalaš juolgeluodda mihtida olbmuid luondduresursageavaheami, ja čájeha man olu olmmoš gaskamearalaččat geavaha.

- www.fn.no/Statistikk siiddus scrollet vulos dássáži go gávnnat indikáhtora «Økologisk fotavtrykk» (Ekologalaš juolgeluodda). Dat lea O bustáva vuolde.
 - Don oaččut dárkilis loguid go bijat sáhpánnjuola stoalppuid ala.
- a. Guđe viđá riikkas lea stuorámus geavaheapmi?
 - b. Gallát sajis lea Norga?
 - c. Juohke olmmoš rehkenastojuvvo geavahit 1,7 hektára máilmmi resurssain. Dát dagaha 1 eananspáppa.
 - d. Galle eananspáppa dagaha juohke olbmo geavaheapmi Austrálias?
 - e. Galle eananspáppa dagaha juohke olbmo geavaheapmi Norggas?

8. oassi

Guovtti gráda mihttomearri

Jagis 2100 ii berre eatnama temperaturvra lassánan 2°C dan badjelii

mii mihtiduvvui jagis 1850. Vai olahit mihtuid fertet unnidit CO₂ gása luoitima. Jagis 2012 luittii juohke áidna olmmoš Norggas 9000 tonna CO₂. Norggas leat sullii 5 miljovvna olbmo (0,005 miljárdda).

- Man olu luittii olles Norga jagis 2012?
- Jus buot máilmmi olbmot (7,3 miljárdda olbmo) luitet seamma olu go juohke olmmoš Norggas jagis 2012, man stuoris livččii dat luoitin?

ON dálkkádatpanela lea rehkenastán ahte eat ábut luoitit eanet go 1000 miljárdda tonna CO₂ ovdal jagi 2100 vai olahit guokte gráda mihttomeari.

- Gallii jagis geavahivččii máilbmi 1000 miljárdda tonna CO₂ jus juohkehaš luoittášii seamma olu go Norga jagis 2012?

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

9. oassi

Eanan

Eanan lea jorba planehta man radius lea 6 371 km.

- Rehkenastte eatnama olggoža areála. Jorbe logu ja vástit standárdahámis. 6 proseantta eatnama areálas lea trohpalaš arvevuovdi. Arvevuovdi lea dehálaš eatnama dálkkádahkii ja temperatuvrii.
- Galle kvadráhtakilomehtera eatnamis lea arvevuovdi?

10. oassi

Arvevuovdi

Juohke vidát sekundda njeidojuvvo arvevuovdi mii dagaha spábbačiekčanšilju sturrodaga.

- a. Rehkenastte galle spábbačiekčanšilju sturrodaga arvevuovdi njeidojuvvo jándoris. Juohke jagi jávká 92 000 km² trohpalaš arvevuovddis. Spábbačiekčanšilju lea 68 x 105 m.
- b. Rehkenastte spábbačiekčanšilju areála ja atte vástádusa kvadráhtkilomehterin.
- c. Galle spábbačiekčanšilju náre arvevuovdi jávká juohke jagi?
 - www.fn.no/Statistikk siiddus scrollet vulos dassáži go gávnnat indikáhtora «Areal» (Areála). Vállje kárta dan tabeallas mii vuosttažin ihtá.
 - Don oaččut dárkilis loguid go bijat sáhpánnjuola riikkaid ala.
- d. Gávnnat go riikka mas lea sullii seamma stuora areála go dat mii jávká arvevuovddis (92 000 km²)?
- e. Gávnnat Norgga areála. Galle proseantta lea 92 000 km² Norgga areálas?

11. oassi

Áitojuvvon eallit

Dálkkádatrievdamat váikkuhit eallima máilmmis. 1970-logu rájes leat máilmmi njiččehasat, lottit, guolit, reptiilat ja amfiat beliin unnon. Panda lea guhká leamaš áitojuvvon ealli. Lihkus lea pandaid lohku lassánan mañemus 10 jagi. Lohku lea lassánan 16,8 proseanttain ja dál gávdnojit oktiibuot 1864 panda.

- a. Galle panda ledje ovdal lassáneami?

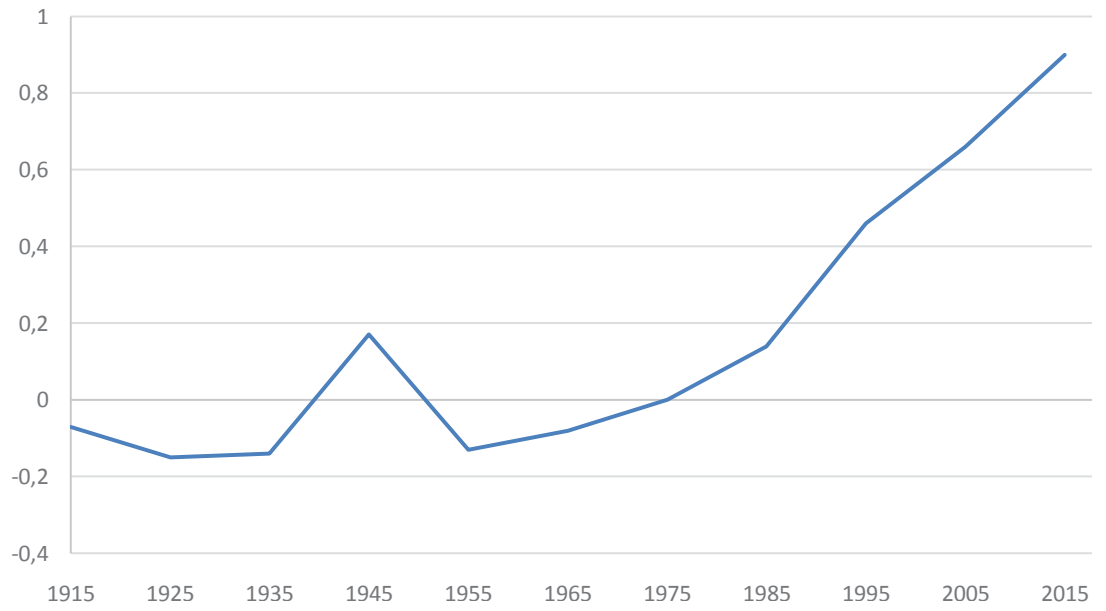
12. oassi

12. Temperatuvra

Dálkkádatrievdan váikkuha máilmmi temperatuvrii. Goappaš diagrámmat čájehit movt Norgga temperatuvra lea rievddadan mañemus 100 jagi.

- a. Goabbá diagrámma čájeha stuorát temperaturlassáneami?
- b. Mii lea diagrámmain erohus?

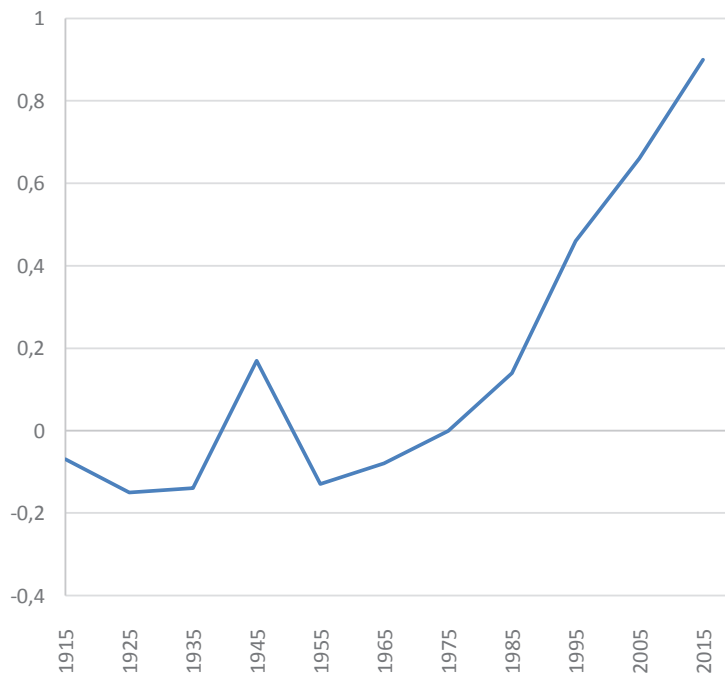
Diagrámma 1

Galle gráda erohus normalas

Gáldu: <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/temperaturokning>

Diagrámma 2

Galle gráda erohus normalas

Gáldu: <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/temperaturokning>

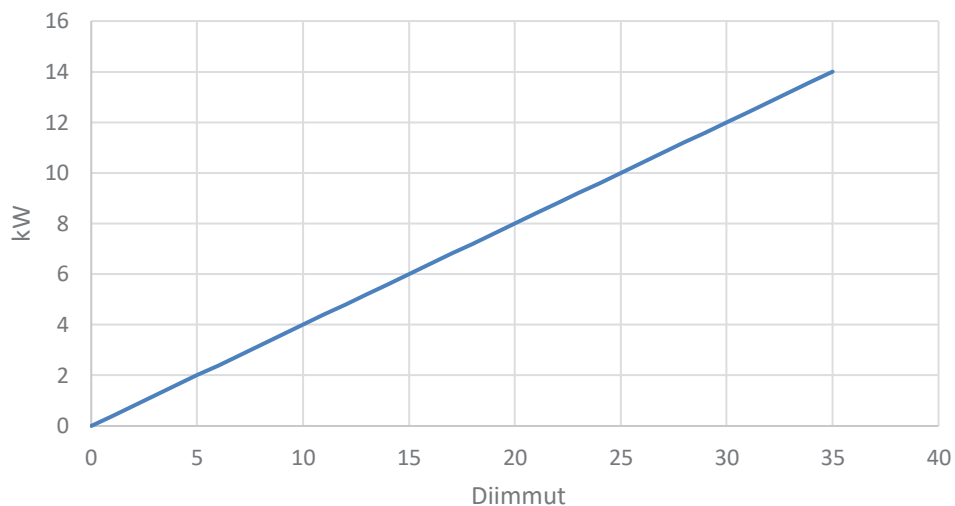
El-rávdnji maid geavahit mihtiduvvo kilowattdiibmun, oanádus kWh (kilowatt per hour). 40 watt čuovgapeara mii čuovgá diimmu, geavaha 40 kilowatt diimmus (Wh) dahje 0,04 kWh, danne go 1000 wattdiibmu = 1 kilowattdiibmu.

- Galle kW geavaha čuovgapeara golmma diimmus?
- Viesus leat 20 lámppá, ja buohkain lea 40 watt čuovgapeara. Galle kW geavahit lámppát 24 diimmus?

Formeliin sáhtát gávnnaht man olu 40 watt čuovgapeara (0,04 kW) geavaha x diimmus.

$f(x) = 0,04x$, x mearkkaša galle diimmu čuovgapeara čuovgá.

- Rehkenastte $x = 30$
- Sáhtát go rehkenastit man olu geavahuvvo 30 beaivvis?
- Gráfa čájeha man olu geavahuvvo guhkit áiggis. X-ávssis: galle diimmu, y-ávssis: galle kW. Man olu geavahuvvo 30 diimmus? Lea go seamma vástádus go c) bihtás?

Diagrámma čájeha geavaheami áiggi mielde.

«Earth hour» lea okta máilmmi stuorámuš dálkkádatkampánjain. Okte

jagis jáddadit olbmot miehtá máilmmi buot elektrovnnalaš biergasiid diimmu vai seastit birra. Tabealla čájeha galle riikka leat searvan 2007 rájes go vuohččan lágiduvvui.

	2007	2009	2011	2012	2014	2016
Galle riikka serve	1	88	135	152	162	178

Tabealla čájeha galle riikka servet Earth Hour:ii.

- Geavat tabealla dieđuid ja sárggo gráfa. Geahča iežat gráfa. Goas lei stuorámus lassáneapmi?
- Govahala iežat ruovttu. Sullii galle lámppá leat dis viesus? Navdde ahte buot lámppáin lea 40 watt čuovgapeara. Galle kW geavahuvvo diimmus?

2015 ledje sullii 2 316 600 viessodoalu Norggas. Navdde ahte buot viesuin leat seamma olu lámppát go dus leat ruovttus, ja ahte buohkat servet Earth Hour kampánjii.

- Galle kilowattdiimmu seasttášii Norga?

Resurssat

Veahá suoskamuš fasihta gávnnat s. 75–76 gihppaga loahpageahčen.

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

8 Mu guoddevašvuoda mihttomearri

Fága Sámegiella, Dárogiella, Servodatfága 2
Áigi Rievddada, muhto unnimusat 6 diimmu
Doaimma Prošeaktabargu mas stašuvdnaoahpahus

GUODDEVAŠVUODA MIHTTOMEARIT

Introdukšuvdna

Dá lea prošeaktabargu mas 2-3 oahppi leat joavkkus ja čiekŋudit ovttá dahje moatti ON guoddevašvuoda mihttomeriide, ja ovdanbuktet earáide stašuvdnaoahpahusa bokte.

Oahppit besset hárbhallat čiekŋudit viiddis servodatfágalaš fáddái, ja árvvoštallat mii sin mielas lea deháleamos gaskkustit mielohppiide. Sii besset maiddái hárbhallat ovdanbuktit ja bargat dáiddalaš ja hutkás vugiin.

Ráhkkaneapmi

Oahpaheaddji juohká ohppiid sullii gávccii joavkun vai oahppit ja fáttát juohkásit vuohkkasit. Mii ávžžuhit jovkkožiid main 2-3 oahppi vai buohkat besset aktiivvalaččat seavat. Muhtin oahppit fertejit bargat moatti mihttomeriin mat gullet oktii. Bija buot joavkkuide nummára, vai lea álki praktihkalaččat organiseret klássalanjas.

Oahppit galget ráhkadit ovdanbuktima maid ovdanbuktet stašuvdnoahpahusa bokte. Loga movt dán galgá čadahit «Ovdanbuktin» oasis čilgehusaid vuolde.

Oahppit juohkásit dán gávccii fáttá vuodul:

1. Geafivuohta ja nealgi (1. ja 2. mihttomearri)
2. Dearvvašvuohta, oahppu ja čáhci (3., 4. ja 6. mihttomearri)
3. Dálkkádat ja energijja (7. ja 13. mihttomearri)
4. Vuovdi ja mearra (14. ja 15. mihttomearri)
5. Bargu, buvttadeapmi ja geavaheapmi (8. ja 12. mihttomearri)
6. Ráfi ja vuoiggalašvuohta (16. mihttomearri)
7. Guoddevaš servodatovdáneapmi (9. ja 11. mihttomearri)
8. Dásseárvu ja erohusat (5. ja 10. mihttomearri)

Jus leat mánga oahppi ja dárbbahat eambo fáttáid, sáhtát juohkit 2. ja 3. dahje lasihit fáttá Ovttasbargu mii guoská 17. mihttomerii. Jus leat unnán oahppit, de sáhtát časkit 3. ja 4. oktii ja/dahje 5. ja 7.

1. oassi

Fágalaš čiekŋudeapmi

Oahppit gávdnet dieđuid guoddevašvuođa mihttomeriid birra FN-sambandet siidduin. Oassemihttomearit čilgejit mihttomeriid sisdoalu. Sáhtát maddái ohcat internehtas áigeovuodilis ođđasiid mihttomeriid birra.

2. oassi

Ráhkadit ovdanbuktima

Go oahppit leat čiekŋudan iežaset iešguđetge mihttomeriide, galget joavkkut ráhkadit 10 minuhtasaš ovdanbuktima iežaset guoddevašvuođa mihttomeriid birra. Vai oahppit besset hárjehallat ovdanbuktit, gánnáha

barget sihke skuvllas ja ruovttus dainna.

Man olu áiggi oahppit dárbbahit ovdanbuktima ráhkadit rievddada luohkás luohkkái, muhto mii ávžžuhit unnimusat 4 diimmu geavahit dán oassái. Lea dehálaš ahte buot oahppit servet ovdanbuktimii, ráhkananoasis dahje ovdanbuktinoasis.

Moadde gažaldaga mat sáhttet leat veahkkin ohppiide:

- Maid mearkaša mihttomearri ja dan oassemihttomearit?
- Mii lea dáid fáttáid stáhtus máilmmis odne?
- Movt sáhttit mii Norggas bargat dáiguin?
- Gean ovddasvástádus lea bargat dan ovdii ahte olahit mihttomeari?
- Mii sáhtta hehttet min olaheames mihttomeari 2030 rádjai?

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

Oahppit mearridit ieža movt ovdanbuktet, ja ávžžuhuvvojit leat kreatiivvat. Mihttu lea boktit sáhkkiivuoda, fuomášumi ja dovdduid. Sii sáhttet ovdamearkka dihte ovdanbuktit ná:

- Ráhkadit modeallaid báhpiris (dahje eará ávdnasiin)
- Ráhkadit oanehis filmmaža (telefovnnain) maid čájehit dihtoriin
- Multimodal ovdanbuktin (govat, video, infografihkat jna.)
- Neaktin (passiiva dahje aktiiva guldaleaddjit, omd. lágidit debáhta)
- Dikta
- Fotočoakkáldat
- Sárggusráidu

Sáhhtá geavahit máŋga vuogi seamma ovdanbuktimis. Omd. sáhhtá okta oahppi ráhkadit divtta, ja nubbi govve govaid. Dahje ovttas ráhkadit oanehis filmmaža.

Eai buohkat liiko, dahje leat hárvánan ovdanbuktit. Dá leat moadde rávvaga ohppiide go galget ieža ovdanbuktit ja go galget árvvoštallat earáid ovdanbuktima.

- Geavat jiena čielgasit, huma njuovžilit ja jitnosit vai buohkat gullet.
- Geahča guldaleddjiide.
- Válde bottožiid, vai ieš ja earát besset jurdilit dan birra maid juste dadjet.
- Ale geavat eambo áiggi go maid leat ožžon.
- Hárjehala ovdanbuktit joavkkus, vai lehpēt ráhkkanan ovdagihtii.
- Muite geavahit goruda, ámadaju ja giedaid jiena lassín.

3. oassi

Ovdanbuktin

Oahpaheaddji ferte ráhkkanit stašuvdnoahpahussii, muhto ohppiid vehkiin manná dát jođánit.

Bija bevddiid oktii. Dárbbahat beali unnit bevddiid go joavkkuid. Jus leat gávccii joavkku, de dárbbahat njeallje joavkobeavddi. Merke joavkobeavddiid nummáriiguin, vai dieđát guhte joavku lea guđege beavddis. Bárralogu joavku juogada beavddi leaskalogu joavkkuin. Juoge bevddiide oahpahusdiimmu sisdoalu ja bargobihtáid maiguin galget barget

Bárralogu joavkkut álget ovdanbuktimiiguin, ja leaskalogu joavkkut leat guldaleaddjit. 1. joavku álgá 2. joavkkuin. 3. joavku ges álgá 4. joavkkuin jna. Go sullii 10 minuhta lea gollan ja ovdanbuktimat nohkan, sirdet guldaleaddji joavkkut boahhte jovkui. 1. joavku sirdá 4. joavkku lusa, 7. joavku sirdá 2. joavkku lusa jna. Dán dahkat dassáži go buot leaskalogu joavkkut leat fitnan buot bárralogu joavkkuid luhtte, namalassii njeallje geardde. Geavahuvvo sullii 40 minuhta, muhto gánnáha rehkenastit diimmu dán doibmii.

Oanehit bottoža maŋnel galget leaskalogu joavkkut ovdanbuktit. Dahket dan seamma go ovddit vuorus dássáži go buot oahppit leat beassan

ovdanbuktit njealje geardde ja buohkat leat beassan gullát earáid ovdanbuktimiid okte.

Resurssat

www.sami.fn.no siiddus sáhttibehtet lohkat eambo guoddevašvuoda mihtto-meriid birra go válljebehtet artihkkala «ON guoddevašvuoda mihtto-merit».

Govat filmmas «Mii lea guoddevaš ovdáneapmi?», Animaskin ráhkadan

Resurssat

Geardi mii lea máilmmi birra ja
doalaha dássedis temperaturra

Siskkáldas báhtareaddjit

Luonddus vuodđoávnas mii lea
ávkkálaš. Omd. Muorat, čáhci,
golli ja olju.

Atmosfeara

Go buot muorat ovttá guovllus
njeidojuvvojit

Resursa

Gálvvuid buvttadeapmi ja ruđaid
ja eará resurssaid juogadeapmi

Vuovdenjáskan

Gávppašeapmi mas leat ávdđalaš
hattit ja sihkkarastá buori
bargodili sidjiide geat buvttadit
gálvvuid.

Ekonomiija

17 mihttomeari máilmmi
guoddevaš ovdáneapmái 2030
rádjai

Govttolaš gávppašeapmi
("fair trade")

Go álbmogii riegádit eambo
olbmot go mat jápmet

ON guoddevašvuoda
mihttomearit

Gálvvu ovdáneapmi
vuodđoávdnasis buvttan, gávpái
ja oastái.

Olmmošlassáneapmi

Oktasaš sátni ruđaide, bibmui,
biergasiidda ja veahkkái maid
okta riika addá nuppi riikii

Buvttadanráidu

Ovttaskas olbmuid dahje
joavkkuid sirdin

Veahkkedoaimmat

Dálki mii lea várálaš olbmuide ja
riggodagaide

Migrašuvdna

Internationála soahpamuš mii
galgá sihkkarastit ahte buohkat
geat báhtarit dohkketmeahttun dilis
ožžot orruma eará riikkas dassáži
go lea oadjebas fas ruoktot vuolgit

Ekstrema dálki

Lea mihttu dasa man olu
luondduresurssaid olbmot
geavahit

ON báhtareddjiid konvenšuvdna

Vuogádat luonddus gos buot
šlájat váikkuhit nubbi nuppi

Ekologalaš juolgeluodda

Sohkalađas. Áhkut ja ádját,
váhnemat ja mánát leat
ovdamearkkat dása.

Ekovuogádat

Mihttu doalahit globála
temperatuvraliegganeami vuollel
2 gráda jagis 2100, go
buohtastahtá jagiin 1850

Buolva

Ruđat maid lea luoikkahan, maid
ferte ruovttoluotta máksit. Sihke
olbmuin ja riikkain sáhtá leat dát.

Guovttigrádamihhtu

Álbmotstivrejupmi, mas olbmot
servet dehálaš
servodatmearrádušaide, earret
eará válggaid bokte

Vealgi

Gássat mat luitet beaivesuotnjariid
máilbmái, muhto eai luoitte daid
šat olggos

Demokratija

Proseassa gos olbmo guottut rivdet
guhkkelii ja guhkkelii eret das mii
lea dábálaš ovtta servodagas

Dálkkádatgássat

Oktasaš sátni veahkkái maid oažžu
doaktáris, buohccidivššáris,
buohcciviesus,
dearvvašvuodadivššáris,
vaksiinnas/boahkuheamis,
medisiinnain, operašuvnnas ja divššus

Radikaliseren

Máilmmi gaskamearálaš
temperatuvrra lassáneapmi

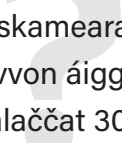
Dearvvašvuodabálvalusat

Oktasaš sátni dasa mii dahká ahte
servodat doaimmá bures, nu go
luottat, girdišilju, el-rávdnji,
interneahtta, čáhci ja
doapparrusttegat

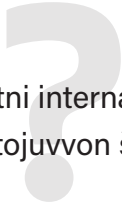
Globála liegganeapmi

Buvttadeapmi vuodđoávdnasis
gárvves gálvun, dájvá fabrihkas

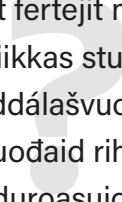
Infrastrukturva

Báikki gaskamearalaš dálki,
mihtiduvvon áiggi badjel,
dábálaččat 30 jagi

Industriija

Eará sátni internationála
geatnegahttojuvvon šiehtadussii

Dálkkádat

Olbmot geat fertejit mannát eará
sadjái riikkas stuimmiid,
veahkaválddálašvuodaid, olm-
mošvuoigatvuodaid rihkkuma dahje
luondduroasuid dihte

Konvenšuvdna

Vuoigatvuođat mat buot olbmuin
leat, beroškeahhtá sohka bealis,
oskkus, agis dahje
čearddalašvuođas

Terrorisma

Nu gohčoduvvo dat gii ohcá
dorvvu eará riikkas

Olmmošvuoigatvuođat

Vuovdit gálvvuid ja bálvalusaid
ovtta riikkas nuppi riikii

Dorvoohcci

Guovlu stuora gávpogis dahje
gávpoga olggobealde gos geafes
olbmot orrot

Eksporta

Politiikka mii guoská ovttá riikka
gaskavuhtii nuppi riikii

Šlumma

Namahas dohkketmeahtun dillái
go lea beare unnán ruhta,
biebmu, biktasat, dorvu ja
vejolašvuođat

Olgoriikapolitiikka

Ovdáneapmi mii fuolaha olbmuid
dárbbuid mat ellet dál, seammás go
ii billis boahhtevaš buolvvaid
vejolašvuodaid

Geafivuolta

Go eambo ja eambo olbmot
fárrejit boaittoalbmáikkiin
gávppogiidda

Guoddevaš ovdáneapmi

Veahkki oanehis áiggi badjel
olbmuid geat fáhkka dárbbahit
veahki soađi, luondduroasuid dahje
epidemiija dihte

Urbaniseren

Roassu mii čuohcá olu olbmuid ja
dagaha ahte dárbbahit veahki

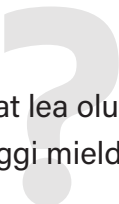
Heahteveahkki

Máilmmi deháleamos energijagáldu

Humaniteara roassu

Birget vuollel 1,25 dolláriin
(7-8 ruvnnuin) beaivái

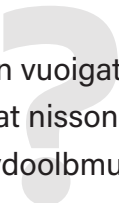
Beaivváš

Dálkkádat lea olu rievdan
áiggi mielde

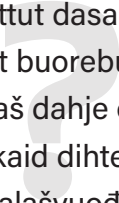

Vealaheapmi

Joavku mii lea unnitlogus

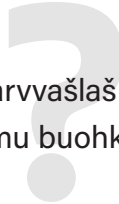

Dálkkádatrievdamat

Ovttalágan vuoigatvuođat ja
vejolašvuođat nissonolbmuide ja
dievdoolbmuide

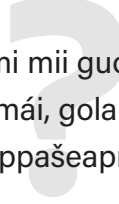

Minoritehta

Oaidnu/Guottut dasa ahte muhtin
olbmot leat buorebut go earát
biologalaš dahje oinnolaš
dovdomearkkaid dihte,oskku dahje
čearddalašvuođa dihte

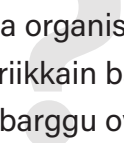

Dásseárvu

Doarvái, dearvvašlaš ja sihkkaris
biebmu buohkaide

Rasisma

Ovdáneapmi mii guoská ruđaid
juogadeapmái, golaheapmái ja
gávppašeapmái

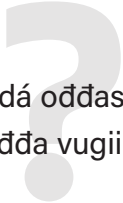

Biebmosihkarvuohta

Internationála organisašuvdna mii
ovttas 193 riikkain bargá ráfi ja
ovttasbarggu ovddas

Ekonomalaš ovdáneapmi

Ráhkadit juoidá ođđasa ja jurddašit
ođđa vugiin

ON
(Ovttastuvvon našuvnnat)

Veahkaválddiin baldit olbmuid

Innovašuvdna

Go eanagiera gollá čázi ja biekkadihte

Ekstrema geafivuolta

Olmmoš mii lea riegeadan olgoriikkas ja fárran Norgii

Erošuvdna

Oktasaš sátni energiijai maid sáhtta geavahit ođđasit ja ii noga. Čáhci, bieggas ja beaivváš leat ovdamearkkat dása.

Sisafárrejeaddji

Friidjavuolta dadjat maid háliida ja ii ránggáštuvvot dan dihte

Ođasmuvvi energiija

Go okta riika oastá gálvvuid dahje bálvalusaid eará riikkas

Cealkinfriddjavuolta/
Sátnefriddjavuolta

Vealahit olbmuid sohkabeali, oskku, giela, liikeivnni dahje eará geažil

Importa

1. Dearvvašvuohta

2. Olbmuid vuodđodárbbut

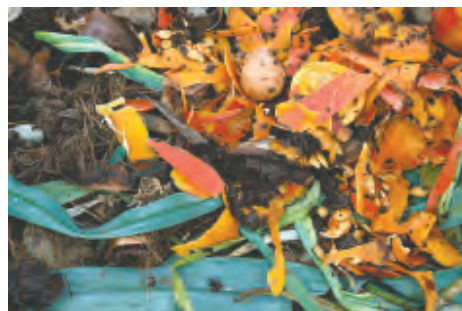
3. Birasseasti biebmu

4. Áitojuvvon šlájat

5. Guoddevaš doappargieđahallan

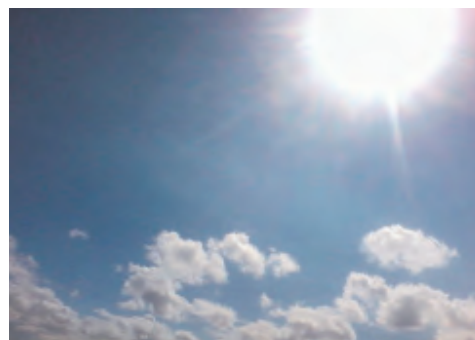
6. Infrastruktuvra

7. Dehálaš servodatbálvalusat

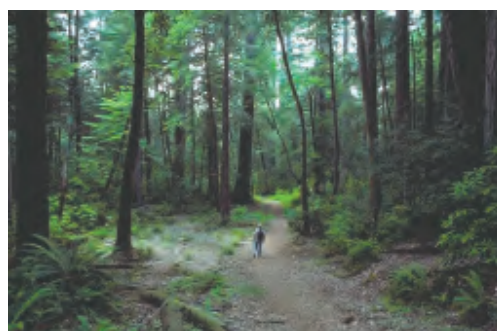
8. Ođasmuvvi resurssat

9. Dásseárvu

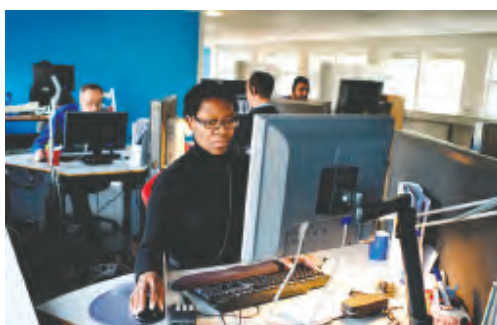
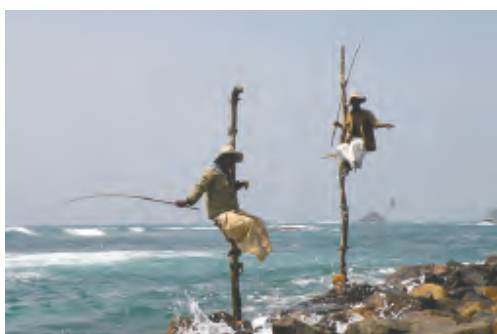
10. Guoddevaš vuovdedoallu

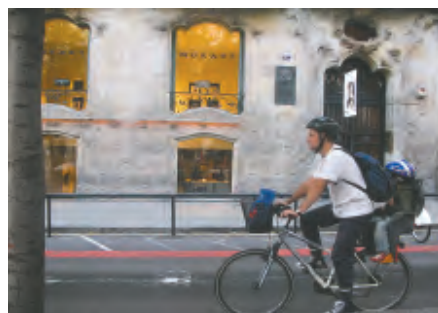
11. Oahppu buohkaide

12. Buorit ja sihkkaris bargosajit

13. Birasseasti johtin

14. Ekstrema dálki

15. Gáhttet eallima mearas

16. Soahti ja stuimmit

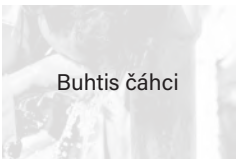

17. Olmmošvuoigatvuođat

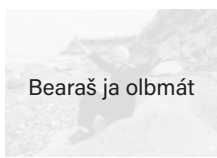
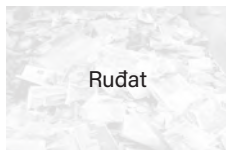
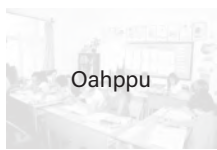
18. Dehálaš šlájat eanandollui

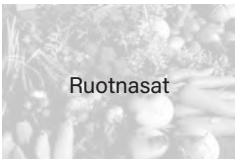

1. Dearvvašvuohta

 Vaksiidna	 Dearvvašvuodabargit
 Buhtis čáhci	 Bruvsa

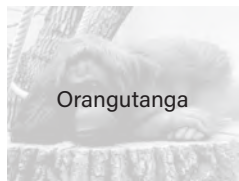

2. Olbmuid vuodđodárbbut

 Golahusgálvu (ipad, TV, mobiltelefonidna)	 Bearaš ja olbmát
 Rudat	 Oahppu

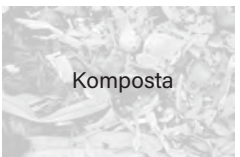

3. Birasseasti biebmu

 Ruotnasat	 Láibi
 Ekologalaš monit	 Biergu

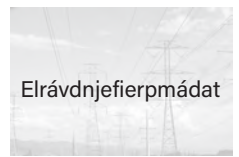
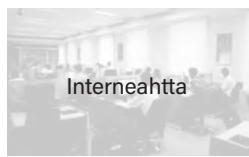

4. Áitojuvvon šlájat

 Orangutanga	 Kaniidna
 Mieđaš	 Panda

5. Guoddevaš doappargiedahallan

 Pánta	 Komposta
 Doapparbiila	 Ruskkat luonddus

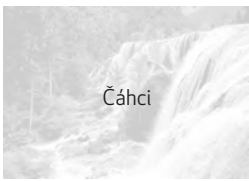

6. Infrastruktuvra

 Elrávdnjefierpmádat	 Interneahtta
 Geainnut	 Rámbuvrrat/gávppit

7. Dehálaš servodatbálvalusat

 Buhcciviessu	 Polititija
 Skuvla	 Muorá/Luondu

8. Ođasmuvvi resurssat

 Čáhci	 Beaivváš
 Olju	 Biegga

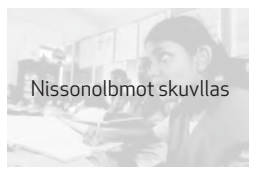

9. Dásseárvu

 Nissonjodiheaddjit	 Nissoniid demonstrašuvnnat
 Ovttalágan vejolašvuodat ohppui	 Dušše dievdjodiheaddjit

10. Guoddevaš vuovdedoallu

 Murrejeaddji	 Vuovddit mat besset orrut ráfis
 Kontrollerejuvvon vuovdebuolttimat	 Gilvit muoraid

11. Oahppu buohkaide

 Mánát skuvllas	 Nissonolbmot skuvllas
 Rávisolbmot skuvllas	 Mánát bargame

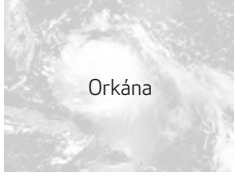

12. Buorit ja sihkkaris bargosajit

 Várálaš bargu	 Sihkkarastojuvvon bargu
 Kantuvra	 Njoammudávddaid eastadeapmi

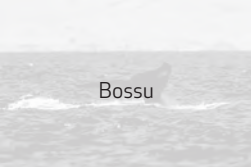

13. Birasseasti johtin

 Girdi	
	

14. Ekstrema dálki

15. Gáhttet eallima mearas

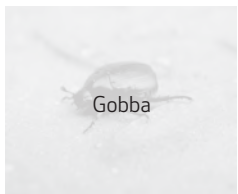

16. Sohti ja stuimmit

17. Olmmošvuoigatvuođat

18. Dehálaš šlájat eanandollui

Guoddevaš ovdáneapmi

Buolva
Ovdáneapmi
Dárbbut
Guoddevaš
Vejolašvuhta

Geafivuhta

Ruđat
Dárbbut
Biebmu
Afrihká
Nealgi

ON

Oktasaš
Našuvnnat
Organisašuvdna
Internationála
193

Resursa

Olju
Čáhci
Biegga
Vuovdi
Luondu

Dálkkádat

CO2
Nuoskkideapmi
Temperatuvra
Liegganeapmi
Ruskkat/Doabbarat

Olmmošvuoigatvuođat

Olmmoš
Vuoigatvuohta
Eaktu
Skuvla
Oahppu

Dásseárvu

Nissonolbmot
Dievdoolbmot
Vuoigatvuođat
Vejolašvuođat
Sohkabealit

Ekovuogádagat

Šládja
Vuogádat
Vuovdi
Mearra
Sorjavaš

Ekstrema dálki

Tsunámi
Goikkádat
Orkána
Dulvi
Ekstrema

Ekonomiija

Ruđat
Gávpi
Seastit
Valuta
Lonet

Dearvvašvuođabálvalusat

Medisiidna
Doavttir
Buohecciviessu
Dearvvašvuohta
Bálvalus

Energiija

Ođasmuvvi
Nohkavaš
Elrávdnji
Elektrisitehta
Gáldu

Buolva

Bearaš
Ádját ja áhkut
Oappát ja vieljat
Eadni
Áhčči

Guoddevašvuoda mihttomearit

ON
Soahpamuš
Mihttomearri
Guoddevašvuolta
17

Stivrenvuohki

Diktatuvra
Monarkiiija
Demokratiija
Gonagas
Dronnet

Šlumma

Stuora gávpot
Geafit
Badjelmeare olbmot
Juhkančáhci
Viessu

Urbaniseren

Gávpogat
Fárret
Boaittobealbáiki
Álbmot
Ovdánahttinriikkat

Veahkki

Addit
Geafi
Heahteveahkki
Ruđat
Ovdánahttinriikkat

Demokratiija

Válga
Jienastit
Bellodat
Politiikka
Diktatuvra

Globála liegganeapmi

Gássa
Atmosfeara
Šaddovistebeaktu
Dálkkádat
CO2

Infrastrukturvra

Luottat/Geainnut
Doaibmat
Fierpmádat
Trafihkka
Hukset

Sanitárusttegat

Revret/Bohccit
Kloáhkka
Rávdnjefievrrideaddji
Rusttegat
Visti

UNICEF

ON
Mánaidkonvenšuvdna
Oahppi
Dearvvašvuohta
Mánát

Innovašuvdna

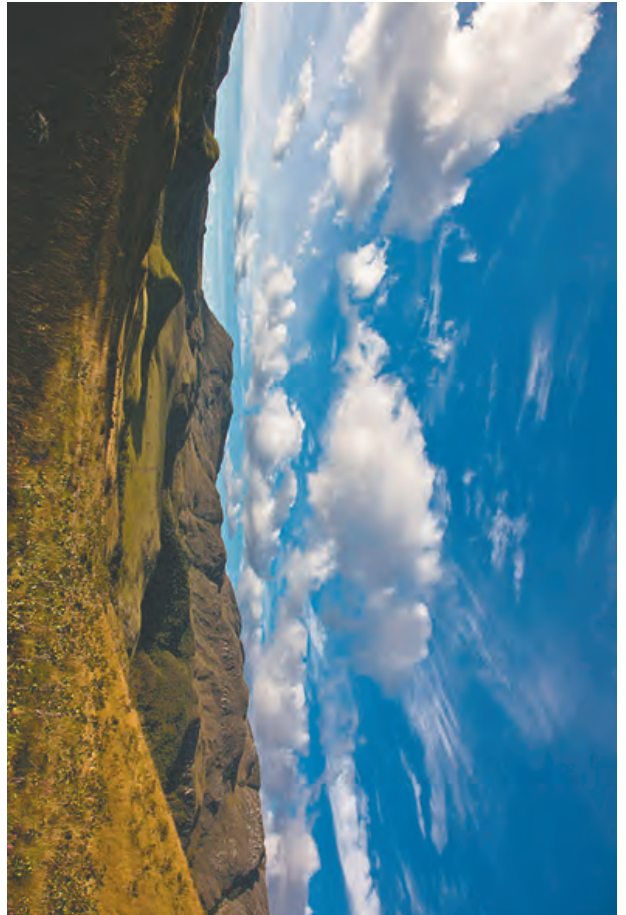

Ráhkadit
Buoridit
Ođas
Čoavddus
Rievdadit

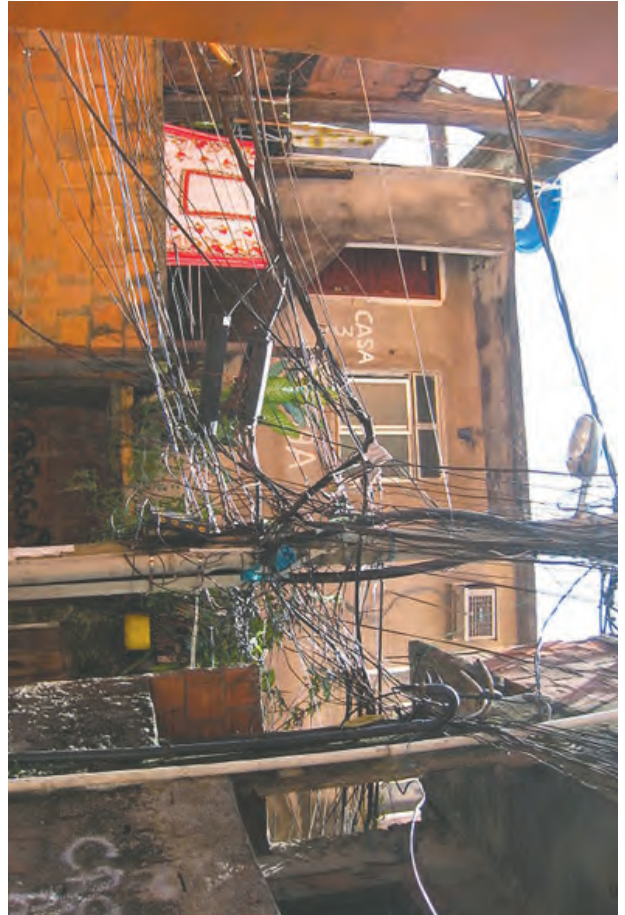
Solidaritehta	
	Doarjut
	Juogadit
	Dárbbut
	Riggát
	Veahkki

Atmosfeara	
	Gássat
	Geardi
	Suotnjarat
	Temperatuvra
	Dássedis

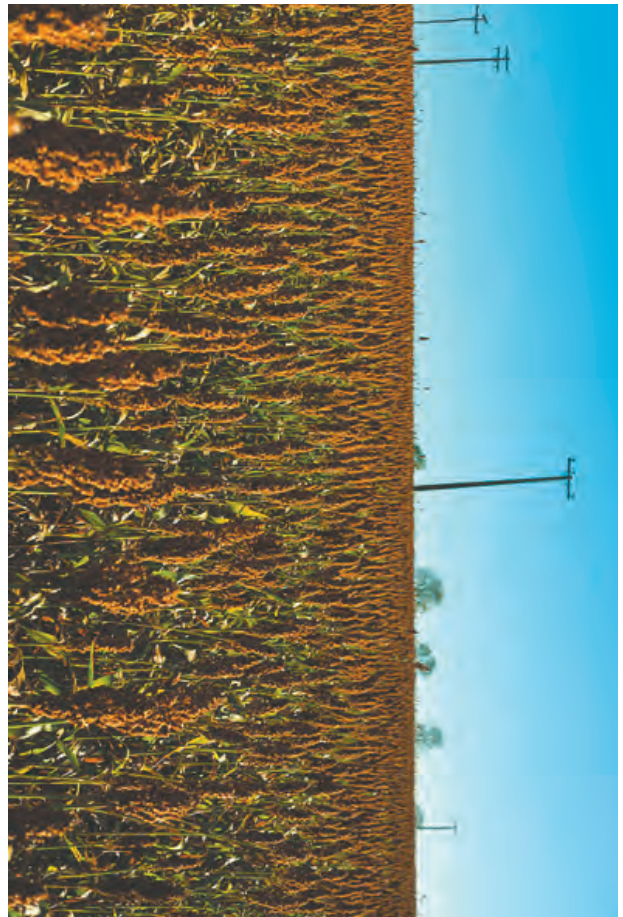

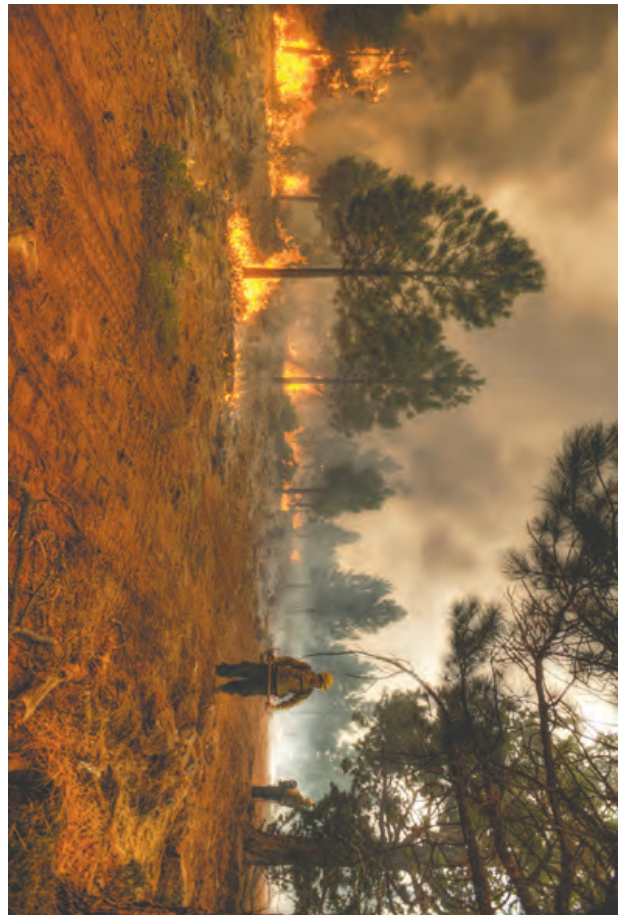

Guoddevaš ovdáneapmi Brasilas

Stáhtus

Brasila lea máilmmi viđát stuorámuš riika 203 miljovna ássiin ja stuora luondduriggodagaiguin. Maŋemus guoktelogi jagi lea dát riika riggon hirbmosit, ja gohčoduvvo dál Latin-Amerihká stuorámuš ekonomalaš fápmun. Oasi dán riggodagas leat olahan go leat stuora arvevuoddiid njáskan, earret eará ruvkkiid, eanandoalu ja šibitdoalu dihte. Muhto dát riggodat ii leat dásseidit juogaduvvon ja riikkas leat stuora ekonomalaš erohusat sin gaskkas geain lea eanemus ja unnimus.

Geahččalan dihte eastadit erohusaid olbmuid gaskka, ráhkadedje eiseválddit systema mii galggai čoavdit máŋga váttisvuođa oktanaga.

Arvevuovdi

Brasila eanan lea hui máŋgalágan. Davviguovlluin lea arvevuovdi guovlu Amazonas. Dáppe lea vuovdenjáskan duođalaš váttisvuohta, ja lea olu lobihis vuovdenjáskan ja eananboaldin mii geavvá vai sáhttet gilvit eatnama. 2005:s lei jo viđádasoassi vuovddis njáskojuvvon, ja arvevuovdi unnu gaskal 1,5 ja 4 proseanttain juohke jagi. Dát billista Brasila elliid ja šattuid šládjavalljivuođa, seammás go áitá guovllu álgoálbmoga eatnamiid.

Eastadan dihte vuovdenjáskama, álggahedje eiseválddit prošeavtta mas bearrašat mat orrot arvevuoddiin ožžo ruđa vai eai lobiheamet njáskka ja boaldde eatnama gilvima dihte. Bearrašiid oahpahuvvui maiddáai movt geavahit eatnamiid dainna lágiin ahte eai billis. Dát lea unnidan vuovdenjáskamiid Brasilas.

Skuvla ja dearvvašvuohta

Brasila lea okta dain riikkain gos leat stuorámuš erohusat gefiid ja riggáid gaskka. Erenomážit gávpogiin dovdo dát bures, go stuora oassi álbmogis eallá

šlummaguovlluin, mat gohčoduvvojit “favelas”. Dát čuoza geafimus bearrašiid dearvvašvuhtii ja ohppui.

Okta eiseválddiid doaibmabijuin lei fállat ruđa bearrašiidda main lei heajos dienas, vai sáddejit mánáideaset skuvlii ja boahkuhit sin. Váhnemat ožžo maiddái nuvttá kurssa gos ieža ohppe lohkat ja čállit. 13 miljovna bearraša leat ožžon dakkáraš veahki. Mánát ožžot buoret vejolašvuođaid oazžut barggu ja beassat eret geafivuodas masa riegádedje.

Dat bearrašat geain lea buot unnimus, ožžot niestepáhkaid ja dieđu movt borrat dearvvašlaččat, vai sihkkarastet ahte olles bearaš bissu dearvašiin ja eallá dearvvašlaččat. Dasa lassin ožžot geafes guovlluid skuvlamánát nuvttá biepmu skuvllas. Dát addá váhnemiidda vel stuorát ákka sáddet mánáideaset skuvlii.

Guoddevaš energiija

Eiseválddit háliidedje ahte eambbosiin galgá leat elrávdnji ruovttus, ja dan dihte huksehede unna fápmorusttegiid ja elrávdnjefierpmádagaid. Badjel 300 000 olbmo barget elrávdnjefitnodagain. Guoddevaš energiija lea goitge leamaš váttis Brasilii.

Dássáži leat guovtte ládje čoavdán dan:

1. Sii leat huksehan hirbmat stuora čáhcefápmorusttegiid.
2. Ráhkadit biilaboaldámuša sohkarbohcciin bensiinna sadjai.

Čáhcefápmorusttegat leat guoddevaš energiijagáldot mat eai čuoza dálkkádahkii. Buodut sáhttet goitge čuohtat birrasii. Eallit, lottit, šattut ja olbmot eai sáhte orrut doppe gos buđđojuvvo. Šlájat sáhttet jávkaduvvot go masset iežaset ruovttuid. Muhtin guovllut ožžot unnit čázi go jogat golgagohtet buođuide eará guovlluin. Eará guovllut ges dulvojuvvojit.

Dáid stuora buođuid huksema geažil lea dasa lassin lasihan metánagássa luoittu, mii vahágahtta dálkkádaga seamma olu go CO₂. Vai jogat ja buodut divvet, dárbbahuvvo arvi. Jus dálkkádatrievdamiid geažil arvigoahká unnit boahhteáiggis, de ii sáhte Brasila buvttadit seamma olu energiija buođuiguin. Buodut leat dasa lassin huksejuvvon dohko gos eai oro nu olu olbmot, ja olu energiija jávká elrávdnjefierpmádagas go guhkás fievrriduvvo rusttegiin viesuide.

Boaldámuš mii ráhkaduvvo šattuinn, gohčoduvvo bioboaldámuššan. Dasa sáhtta geavahit máisa, soya dahje sohkarbohcciid. Sohkarbohcci lea buoret lundui go máisa, ii ge gáibit nu olu eatnama. De lea buoret sadji gilvit biepmu.

Bargobihtát govaide

1. Gávnnat guđe riikkas mii leat.
2. Gávna govaide riikka luonddus ja luondduresurssain.
3. Gávna gova mii heive cealkagii: “Bealli riikka álbmogis lea vuollel 15 jagi”.
4. Gávna gova mii heive cealkagii: «Riikka geafit orrot dáppe».
5. Gávna gova mii heive cealkagii: «Riikkas juogaduvvojit resurssat eahpevuoiggalaččat».
6. Govat mat báhcet galget sirrejuvvot dáid joavkkuide:
 - El-rávdnji
 - Skuvla ja dearvvašvuhta
 - Boaldámuš (Mánjga govas lea eanandoallu ja sohkarbohccit. Oahppit eai soaitte čatnat daid biillaide ja boaldámuššii, muhto Brasilas ráhkadit boaldámuša biillaide sohkarbohcciin. Namut juoidá dán birra vai šaddá álkit).
 - Arvevuovdi

Veahá suoskamuš – fasihtta

1. Geafivuohta

- a. –
- b. 22 485 130 olbmo

2. Jávkadit geafivuoda

- a. 9,1 %
- b. Sullii 5 jagi

3. Siskkáldas báhtareaddjit

- a. Syrias, Colombias, Irakas, Sudanas ja Kongo demokrátalaš republihkas
- b. 16,92 %
- c. Colombias, Irakas ja Sudanas

4. Báhtareaddjit

- a. 2 490 963 eambbo
- b. Kenyai (553913 olbmo). 1/5 (Vidádasoassi) Durkkas/Tyrkias lea 508270

5. Biktasat

- a. –
- b. –
- c. 0,6 %
- d. 1,50 ruvnno
- e. Bargobihtás 1a) rehkenastojuvvui 1,25 dollára Norgga ruvdnon. Juoge ruvnuid bargiid báلكkáin, ja jorbe logu.

6. Olmmošlassáneapmi

- a. Jagis 2065
- b. Jagis 2030
- c. Jagis 2030
- d. 20,62 % lassáneapmi
- e. 22,54 % njiedjan

7. Ekologalaš juolgeluottat

- a. Austrálias, Ovtastuvvon Arábalaš Emiráhtain, USA:s, Kanádas, Ruotas
- b. 14. sajis
- c. $8,3:1,7= 4,88$ eananspáppa
- d. 2,8 eananspáppa

8. Guovtti gráda mihttu

- a. 1,145 miljárdda tonna CO₂ jagis 2012
- b. 65,7 miljárdda tonna CO₂ jagis 2012
- c. Sullii 15 jagi

9. Eanan

- a. 510 064 471,9 \approx 510 miljovvna km² = 5,1 x 10⁸
- b. Sullii 30 603 868 km²

10. Arvevuovdi

- a. 17 280 spábbačiekčanšilju sturrodaga jándoris
- b. 7140 m² = 0,00714 km²
- c. 12 885 154 spábbačiekčanšillju náre juohke jagi
- d. Portugal (92 210)
- e. 23,89 % (Norgga areála: 385 178)

11. Áitojuvvon eallit

- a. 1596 panda

12. Temperatuvra

- a. Goappaš gráfat čájehit dan seamma
- b. Dieđut bohtet ovdan goabbat ládje

13. El-rávdnji

- a. 0,12 kW
- b. 19,2 kW
- c. 1,2 kW
- d. 28,8 kW (30 beavvi = 720 diimmu)
- e. 1,2 kW

14. Jáddat čuovgga!

- a. –
- b. Vástádusa oaččut go gearddut 0,04 lámppáid loguin
- c. Gearddo b. bargobihtá vástádusa 2 316 600

Sátnelistu

“Guoddevašvuohta” sátnelistu

ON ja politihkka

Olmmošvuoigatvuođat

Vuoigatvuođat mat buot olbmui leat, beroškeahhtá sohka bealis, oskkus, agis dahje čearddalašvuođas.

ON sihkarvuođaráđđi

Dat orgána mas lea buot eanemus fápmu ON:s, mas lea ovddasvástádus doalahit internationála ráfi ja sihkarvuođa.

ON báhtareddjiid konvenšuvdna

Internationála soahpamuš mii galgá sihkkarastit ahte buohkat geat báhtarit dohkketmeahttun dilis ožžot orruma eará riikkas dassáži go lea oadjebas ruoktot fas vuolgit.

ON dálkkádatpanela

ON dálkkádatdutkanama ekspeartapanela.

ON guoddevašvuođa mihttomearit

17 mihttomeari máilmmi guoddevaš ovdáneapmái 2030 rádjai.

ON (Ovttastuvvon našuvnnat)

Internationála organisašuvdna mii bargá ráfi ja ovttasbarggu ovdii, das leat 193 miellahttoriika.

Konvenšuvdna

Eará sátni internationála soahpamuššii.

Olgoriikkapolitihkka

Politihkka mii guoská ovttá riikka gaskavuhtii nuppi riikii.

Demokratiija

Álbmotstivrejupmi, mas olbmot servet dehálaš servodatmearrádusaide, earret eará válggaid bokte.

Veahkkedoaimmat

Oktasaš sátni ruđaide, bibmui, biergasiidda ja veahkkái maid okta riika addá nuppi riiki.

Cealkinfriddjavuohta/Sátnefriddjavuohta

Friddjavuohta dadjat maid háliida ja ii ránggáštuvvot dan dihte.

Internationála

Mearkkaša ahte juoga guoská mángga dahje buot máilmmi rikkaide.

Stivrejupmi

Vuohki movt okta riika stivrejuvvot, čilge maddái makkár oktavuoha lea sin geain lea fápmu ja álbmoga gaskkas. Demokratiija lea okta ovdamearka.

Geafivuohta, veahkkedoaimma ja nealgi**Geafivuohta**

Namahus dohkketmeahtun dillái mas lea beare unnán ruhta, biebmu, biktasat, dorvu ja vejolašvuodát.

Ekstrema geafivuohta

Birget vuollel 1,25 dolláriin (7-8 ruvnnuin) beaivái.

Heahteveahkki

Veahkki oanehis áiggi badjel olbmuide geat fáhkka dárbbahit veahki soadi, luondduroasuid dahje epidemiija dihte.

Humaniteara roassu

Roassu mii čuohcá olu olbmuide ja dagaha ahte dárbbahit veahki.

Šlumma

Guovlu stuora gávpogis dahje gávpoga olggobealde gos geafes olbmot orrot.

Nealgi

Go gorut ii oaččo doarvái biepmu ja seammás ii oaččo energiija.

Sisafárren, báhtareaddjit ja rasisma

Dorvoohcci

Nu gohčoduvvo dat gii ohcá dorvvu eará riikkas

Sisafárrejeaddji

Olmmoš gii lea riegádan olgoriikkas ja fárren Norgii.

Migrašuvdna

Ovttaskas olbmuid dahje joavkkuid sirdin

Siskkáldas báhtareaddjit

Olbmot geat fertejit báhtarit eará sadjái iežaset riikkas stuimmiid, veahkaválddalašvuođaid, olmmošvuoigatvuođaid rihkkumiid dahje luondduroasuid dihte

Radikaliseren

Proseassa gos olbmo guottut rivdet guhkkelii ja guhkkelii eret das mii lea dábálaš ovttá servodagas

Ideologijja

Dihto oaivilat dan birra makkár okta servodat berrešii leat, dájvja gusket dát oskui dahje ovttá riikki.

Rasisma

Guottut dasa ahte muhtin olbmot leat buorebut go earát biologalaš dahje oinnolaš dovdomearkkaid dihte, oskku dahje čearddalašvuođa dihte.

Terrorisma

Veahkaválddiin baldit olbmuid.

Dásseárvu

Ovttalágan vuoigatvuođat ja vejolašvuođat nissonolbmuide ja dievdoolbmuide.

Vealaheapmi

Vealahit olbmuid sohkabeali, oskku, giela, liikeivnni dahje eará geažil.

Minoritehta

Joavku mii lea unnitlogus.

Dálkkádat ja biras

Atmosfeara

Geardi mii lea máilmmi birra ja doalaha dásseidis temperatuvrra

Dálkkádatgássat

Gássat mat luitet beaivesuotnjariid máilbmái, muhto eai luoitte daid šat olggos.

Guovttigrádamihhtu

Mihhtu doalahit globála temperatuvraliegganeami vuolled 2 gráda jagis 2100, go buohtastahtta jagiin 1850.

Ekologalaš juolgeluodda

Mihhtu dasa man olu luondduresurssaid olbmot geavahit.

Vuovdenjáskan

Go buot muorat ovttá guovllus njeidojuvvojit.

Luondduresursa

Luonddus vuoddoávnas mii lea ávkkálaš. Omd. muorat, čáhci, golli ja olju.

Ekstrema dálki

Dálki mii lea várálaš olbmuide, opmodagaide ja árvvuide.

Ekovuogádat

Vuogádat luonddus gos buot šlájat váikkuhit nubbi nuppi.

Ođasmuvvi resursa

Resurssat maid sáhtta geavahit ja eai noga nu guhká go ii geavat badjelmeare oktanaga (omd. čáhci, muorra, bieggá).

Dálkkádat

Báikki gaskamearalaš dálki, mihtiduvvon áiggi badjel, dábálaččat 30 jagi.

Globála liegganeapmi

Máilmmi gaskamearalaš temperatuvrra lassáneapmi.

Beaivváš

Máilmmi deháleamos energijagáldu.

Erošuvdna

Go eanagiera gollá čázi ja biekká dihte.

Ođasmuvvi energiija

Oktasaš sátni energiijai maid sáhtta geavahit ođđasis ja mii ii noga.

Dálkkádatrievdamat

Dálkkádat lea olu rievdan áiggi mielde.

Ekonomiija ja gávppašeapmi**Ekonomiija**

Gálvvuid buvttadeapmi ja ruđaid ja eará resurssaid juogadeapmi.

Ruoná ekonomiija

Ekonomiijalaš vuogádat mii oktanaga váikkuha buori ovdáneapmái ja unnán ekologalaš juolgeluottaide.

Govttolaš gávppašeapmi dahje Fair Trade

Gávpi mas ávdđalaš hattit ja sihkkarastá buori bargodili sidjiide geat buvttadit gálvvuid.

Vealgi

Ruđat maid lea luoikkahan, maid ferte ruovttoluotta máksit. Sihke olbmuin ja riikkain sáhtta leat vealgi

Ekonomalaš ovdáneapmi

Ovdáneapmi mii guoská ruđaid juogadeapmái, golaheapmái ja gávppašeapmái

Eksporta

Vuovdit gálvvuid ja bálvalusaid ovttá riikkas nuppi riikki.

Importa

Go okta riika oastá gálvvuid dahje bálvalusaid eará riikkas.

Buvttadanráidu

Vuođđoávdnasa ovdáneapmi buktagii, gávpái ja oastái.

Industriija

Gálvvu ovdáneapmi vuođđoávdnasis gárvvesgálvun, dávjá fabrikkas.

Servodatovdáneapmi

Olmmošlassáneapmi

Go álbmogii riegádit eambo olbmot go mat jápmet

Dearvvašvuodabálvalusat

Oktasaš sátni veahkkái maid oažžu doaktáris, buohccidivššáris, buohcciviesus, dearvvašvuodadivššáris, vaksiinnas/boahkuheamis, medisiinnain, operašuvnnas ja divššus

Infrastruktuvra

Oktasaš sátni dasa mii dahká ahte servodat doaibmá bures, nu go geainnut, girdišilju, el-rávdnji, interneahhta, čáhci ja doapparrusttegat

Guoddevaš ovdáneapmi

Ovdáneapmi mii fuolaha olbmuid dárbbuid mat ellet dál, seammás go ii billis boahttevaš buolvvaid vejolašvuodaid

Urbaniseren

Go eambo ja eambo olbmot fárrejit boaittobealbáikkiin gávpogiidda

Buolva

Sohkalađas. Áhkut ja ádját, váhnemat ja mánát leat ovdamearkkat dása.

Biebmosihkkarvuolta

Doarvá, dearvvašlaš ja sihkkaris biebmu buohkaide

Innovašuvdna

Ráhkadit juoidá ođđasa ja jurddašit ođđa vugiin

Sosiála dilit

Muitala juoidá dan birra movt olbmot ellet ovttá servodagas. Omd. dasa mii guoská dearvvašvuhtii, ohppui, dásseárvui ja demokratiijai.

FN-SAMBANDET

UNITED NATIONS ASSOCIATION OF NORWAY

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

• Den norske
• UNESCO-
• kommisjonen